

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIUS	523

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI

Parengė *Alfonsas Eidintas*

Juozas Gabrys-Paršaitis (gimė 1880 metų vasario 22 dieną Garliavoje, prie Kauno – mirė 1951 metų liepos 26 dieną Mont de Corsier prie Vevey, Šveicarijoje), aktyvus lietuvių tautinio judėjimo dalyvis bei Lietuvos valstybės propaguotojas 1911–1918 metais, literatas ir politikas – spalvinga ir įdomi asmenybė. Suomijos istorikai Seppo Zetterbergas ir Börje Collianderis¹ bei amerikietis Alfredas Erichas Sennas² išskėlė jo vaidmenį politikos srityje, o juos reikšmingai papildė Eberhardas Demmas savo straipsnyje³, tuo tarpu Lietuvoje jis buvo žinomas daugiau iš to laikmečio veikėjų atsiminimų, beje, vieniems iš jų (kun. Vincui Bartuška) vertinant jį teigiamai⁴, o kitiems (Martynui Yčui) – neigiamai ar net pašaipiai⁵. Atrodo, nė vienam iš minėtų autorių nekėlė abejonių Gabrio tautinė ir kultūrinė (įvairių raštų rašymas ir literatūrinė kūryba bei leidybos) veikla. Ji pakankamai detalizuota ir 1992 metų mano studijoje apie Gabri⁶.

¹ S. Zetterberg, *Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918: Ein Beitrag zu Deutschlands antirusische propaganda. Krieg unter den Fremdvölkern Russlands im Ersten Weltkrieg*, Helsinki, 1978, 279 p.; B. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation*, Turku, 1935.

² A. E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*, New York, 1959; „The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania’s Independence, 1914–1920“, *Lituanus* (Chicago), 23(1), p. 15–22; A. E. Senn, „Garlawa: A Study in Emigry Intrigue 1915–1917“, *Slavonic and East European Review*, 1967, nr. 45, p. 411–424. Taip pat žr.: A. E. Senn, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*, Madison, WI, 1971.

³ E. Demm, „The Propaganda of Juozas Gabrys for Lithuania before 1914,“ *Journal of Baltic Studies*, vol. 21, 2 (Summer 1990), p. 121–130.

⁴ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias: Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų vertinimas*, Klaipėda, 1937.

⁵ M. Yčas, *Atsiminimai: Nepriklausomybės kelias*, Kaunas, 1935–1936, t. 2–3.

⁶ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992, 326 p.

Kaip kontroversinė figūra Juozas Gabrys-Paršaitis iškyla jau Seno ir Demmo straipsniuose, kuriuose panaudojama nauja Vakarų archyvų medžiaga, nors nepaisydamas jų Lietuvoje Juozas Skirius paskelbė ir gana apologetinį Gabriui straipsnį⁷. Pirmojo pasaulinio karo užkulisų praskleidimas atidengė slaptosios politikos kombinacijas ir Gabrio vaidmenį. Reikia pabrėžti, kad Gabrio vieta prieškarinėje lietuvių istoriografijoje jau buvo nustatyta, todėl jo vardas nebuvo paminėtas net pirmajame lietuvių istorikų vadovėlyje *Lietuvos istorija*, kurį redagavo Adolfas Šapoka⁸.

Gabrio politinė veikla iš tiesų prieštaringa. Dar gimnazijoje ištraukęs į kovą su Rusijos imperijos režimu, Gabrys areštuojamas ir ištrečiamas į Odesą. Per 1905–1907 metų revoliuciją ir tautiniame judėjime jis pasižymi kaip vienas radikalčiausių Lietuvos demokratų partijos veikėjų ir po revoliucijos pralaimėjimo yra priverstas išvykti į užsienį. Gyvendamas ir studijuodamas Paryžiuje jis parašo ir išleidžia svarbius darbus, propaguojančius Lietuvą ir lietuvių klausimą. Savo darbuose jis kelia tautos apsisprendimo, jos savitumo, polonizacijos ir rusifikacijos problemas. Politinį kryptingumą jo publicistika įgauna 1915–1916 metais, kai karas sudaro galimybes svarstyti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą ir jos gyvavimo problemas. Visiškai sutikčiau su profesoriaus Mykolo Biržiškos vertinimu, kad „prieš Pirmąjį pasaulinį karą Gabrys tebebuvo kad ir su aiškiais silpnybėmis, tik vis dėlto apyšvaris veikėjas, iš kurio, kaip iš pirmo lietuviuo, stojusio į tautinio diplomato darbą, galima buvo daug laukti“⁹.

Iš tikrųjų Gabrys, nuo 1907 metų apsigyvenęs Paryžiuje ir įstojęs į Sorbonos literatūros skyrių, kur jo mokytojai buvo garsūs istorikai Charles Seignobos ir Charles-Viktor Langlois, be to, studijavęs „Ecole de Droit“ ekonominius ir socialinius mokslus, bene pirmasis iš XX amžiaus lietuvių sėmėsi iš humanitarinės prancūzų kultūros versmių ir pamažu įėjo į Paryžiaus aristokratijos salonus. Čia susipažino su politikais (Pierre Bauden, Marrice Favre, Paul Painleve) ir kultūrininkais (Anatole France, Albert Thomas). Tai leido jam kelti Lietuvos vardą, įsitraukti į kelių visuomeninių organizacijų kūrimą bei veiklą, įsigyti draugų prancūzų (pavyzdžiui, Jeaną Pelissier) ir gerai pajusti politinio gyvenimo pulsą.

Pasinaudodamas Paryžiuje įgytomis žiniomis ir pažintimis, Gabrys pradeda kelti Lietuvos klausimą moksliniuose ir politiniuose sluoksniuose. Gavęs JAV lietuvių emigrantų paramą, Gabrys išleidžia daug svarbių lietuviams leidinių ir savo publicistika tampa ži-

nomu asmeniu išėivijoje. Gabrio įsteigtas Lietuvių informacijos biuras, Pavergtųjų tautų sąjungos organizavimo iniciatyva ir jo leidiniai padarė jį svarbiu asmeniu Lietuvos problematikoje, ypač lietuvių tarpe.

Pirmasis pasaulinis karas sukonkretina Gabrio veiklą. Visų pirma jis gavo lėšų iš JAV lietuvių Lietuvos klausimo kėlimui (1914 metų rugsėjo 21 dieną lietuvių kongrese Čikagoje) ir galėjo leisti *Pro Lithuania*. Šiuo metu jis dar nenutolsta nuo Lietuvos autonomijos idealo, betgi jo formuojama opinija apie Lietuvą patraukia suinteresuotųjų šalių dėmesį.

Kai 1915 metų vasarą Vokietija okupuoja Lietuvą, Gabrys persikelia į neutralią Šveicariją, kur dirva jo veiklai tampa platesnė ir patogesnė. Šveicarijoje, į kurią Gabrys perkelia savo Lietuvių informacijos biurą bei leidinius, ir prasideda jo neretai dviprasmiška veikla, kuri ilgainiui nulemia jo, kaip kontroversiško politikos, likimą.

Visų pirma tik karui prasidėjus, 1914 metų rudenį, būdamas Niu-Jorke, „Ritz“ viešbutyje Gabrys užmezga ryšius su Vokietijos ambasadoriumi Vašingtone grafu Bernstorffu, su kuriuo svarsto situaciją, susidarysiančią, kai vokiečiai užims Lietuvą¹⁰. Tai buvo rizikingas žingsnis, nes jo draugai Paryžiuje, padėję jam dirbti Tautybių Sąjungoje (Union des Nationalites), galėjo Gabrį apkaltinti negerais keitinimais. Kontaktodamas su Antantės ir Vokietijos diplomatais bei politikais Gabrys pradeda dirbti dviem (jei ne trimis) frontais – jis leidžia germanofilišką *Pro Lithuania* ir dirba Antantės naudai *Les Annales des Nationalites*. Nors Gabrys instinktyviai linko prie Prancūzijos, tačiau jis tikėjo Vokietijos pergale kare ir dėsningai po Lietuvos okupacijos pradėjo artimai bendradarbiauti su vokiečiais. 1915 metų lapkritį jis perdavė laišką Vokietijos vyriausybei (per Vokietijos pasiuntinį Berne baroną Gisbertą von Rombergą) „Memoire Concernant le partage de la Lithuania presente par les Polonais au Gouvernement de Berlin“, kuriame pagrindė savo svarbiausią idėją – etnografinė Lietuva jokių būdu negali būti įtraukta į Lenkijos valstybę, kad vienintelė priimtina sąlyga lietuviams yra nepriklausomy-

⁷ J. Skirius, „Pirmasis XX a. Lietuvos diplomatas Vakaruose“, *Mokslas ir Gyvenimas* (Vilnius), 1990, nr. 5–6.

⁸ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, 688 p.

⁹ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, Los Angeles, 1953, t. 2, p. 63.

¹⁰ B. Colliander, „En Konspiratörs Minnen 1911–1916“, *Acta Academiae Aboensis*, ser. A, Åbo, 1965, vol. 31, nr. 1, p. 3–40.

bės atkūrimas¹¹. Dar rugsėjo 2 dieną Gabrys iš Rombergo prašė leidimo nuvykti per Vokietiją į Švediją ir rugsėjo 14 jį gavo¹². Lapkritį Gabrys jau prašo Rombergo leidimo iškviesti į Šveicariją pasitarimams lietuvius iš Vilniaus. 1916 metų pradžioje Gabrys drauge su vokiečių atstovais planuoja darbus, naudingus vokiečiams.

Tais pat metais Gabrys pradeda ilgą bendradarbiavimą su Friedrichu von der Roppu. Nepaisant visų savo ryšių su vokiečiais, Antantės atstovais ir Allenu W. Dulles, Gabrys inicijuoja vokiečius sudaryti Lietuvos Tarybą Vilniuje, organizuoja lietuvių pasitarimus Šveicarijoje. Būtent čia, Šveicarijoje, ir įvyksta pirmasis Gabrio konfliktas su tėvynainiais. 1918 metų rugsėjo 5–16 dieną Lozanos konferencijoje dalyvavo Lietuvos Valstybės Tarybos, JAV lietuvių ir Šveicarijos lietuvių atstovai. Ypač Gabrio nesutarimai išryškėjo diskusijose su Antanu Smetona, Augustinu Voldemaru ir Martynu Yču, buvusiu Rusijos Dūmos atstovu. Gabrys, įkūręs Lietuvių tautos tarybą Šveicarijoje, ginčijo Lietuvos Tarybos Vilniuje statusą ir jos kompetenciją vadovauti visoms lietuvių organizacijoms. Jis motyvavo tuo, kad Lietuvos Taryba buvo ne žmonių rinkta, o vokiečių parinkta, kad ji neturi suvereniteto, prikišo Lietuvos Tarybai ir Uracho išrinkimą Lietuvos karaliumi. Konfliktas baigėsi tuo, jog Antanas Smetona, Martynas Yčas ir Juozas Purickis laikraštyje *Bund* paskelbė pareiškimą, kad Gabrys neturi pasitikėjimo Lietuvoje, kad iš jo atimami visi įgaliojimai ir kad jis pašalintas iš konferencijos¹³.

Tuo pat metu, kai Gabrys neteko galimybių daryti įtaką Lietuvos Valstybės Tarybai ir Vokietijai pralaimint karą, Lietuvoje susidarė galimybės sudaryti laikinąją vyriausybę.

Kai Vokietijos kariuomenė traukėsi iš Lietuvos, o rusų bolševikų daliniai žygiavo paskui ją, Lietuvos padėtis darėsi dar labiau komplikauta. 1918 metų lapkričio 5 dieną Gabrys parašo laišką Vincui Kapsukui, lietuvių bolševikų vadovui Maskvoje, kuriame pareiškia, jog „negalima daleisti, kad 20 vyrų [...] sprestų visos šalies likimą kviesdami karalius ir t. t. Aš turėjau sunkų konfliktą su jais“ ir kad jie „turės greit apleisti Lietuvą, tai tuomet mes, sugrįžę, padarysim tvarką“. Gabrys pasiūlo Kapsukui „įeiti į nuolatinį kontaktą“ per Sovietų Rusijos atstovą Berne Berzinį¹⁴.

Tai buvo bendradarbiavimo pasiūlymas, tačiau atsakymo negavęs Gabrys 1918 metų pabaigoje išvyksta į Paryžių, kaip aukščiausios Lietuvių tautos tarybos atstovas, tačiau čia randa jau atsiųstą Lietuvos atstovą kun. A. Vilimą, vėliau jį pakeičia Konstantinas Olšauskas, kuris turi žodinį premjero Voldemaro nurodymą per Taikos kon-

ferenciją Paryžiuje vengti Gabrio paslaugų. Tačiau Gabrys įeina į sudarytą lietuvių delegacijos komitetą kaip jo sekretorius ir, anot Petro Klimo, varo „separatinę aukštąją politiką“, nederindamas jos su Lietuvos delegacijos nuostatomis¹⁵. Atvykęs į Paryžių Voldemaras Gabrį nuo šio darbo visiškai eliminuoja.

Išstumtas iš Lietuvos delegacijos, Gabrys daro klaidą 1919 metų kovo 19 dieną atvykdamas į Lietuvą kaip Prancūzijos karinės misijos narys. Jis informuoja vokiečius, kad šios misijos tikslas – ištirti Lietuvos unijos su Lenkija galimybes¹⁶.

Tačiau Gabriui pakenkia jo laiškas, kurį 1919 metų vasario 12 dieną Kapsukas atspausdina Vilniuje *Komuniste*. Gabrio agitacija Kaune sušaukti rinkimus į Steigiamąjį Seimą ir taip panaikinti Lietuvos Valstybės Tarybą buvo ne laiku ir nereali, nes trečdalį Lietuvos dar buvo užėmę bolševikai, tęsėsi konfliktas su lenkais.

Lietuvos Valstybės Taryba skubiai išsikviečia iš Danijos Smetoną ir 1919 metų balandžio 4 dieną išrenka jį valstybės prezidentu. Tą pačią dieną Kauno teismo tardytojas nutaria ištardyti Gabrį. Gabrys, pretendavęs pakeisti ministrą pirmininką krikščionių demokratą Praną Dovydaitį, jau nebelaukia balandžio 12 dienos, kai ministru pirmininku vėl tampa liaudininkas Mykolas Sleževičius ir išvyksta į Šveicariją, kur nuo 1919 metų rugpjūčio 1 dienos pradeda leisti priešišką Lietuvos vyriausybei laikraštį *La Lituania Independante*.

Gabrio vestos derybos su lenkais rugpjūčio pradžioje, perversmo planas Lietuvoje su Roppu, pasitelkiant B. Wildemanną bei vokiečių savanorių korpuso vadą Cordtą von Brandis, jo kontaktai su bermontininkais 1919 metų pabaigoje galutinai eliminuoja Gabrį iš valstybinio Lietuvos gyvenimo.

Tačiau kai užsienio reikalų ministru 1920–1922 metais buvo Gabrio draugas Juozas Purickis – 1921 metais Gabrys siunčiamas su specialia misija į Paryžių, kur vyksta debatai dėl Pauliaus Hymanso plano (sufederuoti Lietuvą ir Lenkiją), o 1923 metų sausį ministras pirmi-

¹¹ Ibid., p. 13.

¹² A. E. Senn, „Garlawa: A Study in Emigry Intrigue 1915–1917“, *Slavonic and East European Review*, 1967, nr. 45, p. 413.

¹³ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 106–107.

¹⁴ *Komunistas* (Vilnius), 1919, vasario 12, nr. 23, p. 2.

¹⁵ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 121–122.

¹⁶ M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel deutschen akten*, Bochum, 1978, S. 204–205.

ninkas Ernestas Galvanauskas įpareigoja Gabriį Paryžiuje aiškinti Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos problemą ir varyti spaudoje prolietuvišką agitaciją¹⁷. Gabrio nusivylimui, Lietuvos vyriausybė savo įgaliotiniu Klaipėdoje paskiria ne jį, o Antaną Smetoną.

Dėl visų šių dramatiškų įvykių Gabrys pateko į keblią situaciją. Tai įvyko dėl dviejų priežasčių – jis iš tiesų nesugebėjo pereiti nuo intrigų ir kombinacijų, kur jis buvo tikras meistras, į valstybinio maso politiką, kur reikėjo paisyti valstybės, o ne asmeninių interesų. Antra – daugelį konfliktinių situacijų sukūrė pats Gabrys, turėjęs labai emocionalių, impulsyvų ir nesugyvenamą charakterį.

Gabrio veiklos kontroversiškumą ypač atskleidė jo byla su Voldemaru 1925 metų birželį, kai jis pabandė reabilituotis už miglotas praeities nuodėmes. Gabrys patraukė į teismą Voldemarą, kuris 1923 metų sausio 19 dienos laikraštyje *Krašto Balsas* pavadino Gabriį šnipu. Lietuvoje valdančioji partija buvo LKDP, todėl Gabrys tikėjosi jos vadovų ir įtakingų atstovų paramos jo procese.

Teisme Gabrys apkaltino Voldemarą jo šmeižimu spaudoje, įrodinėdamas, kad visi jo darbai buvo skirti Lietuvos labui, net ryšiai su Roppu, Vokietijos ar Antantės atstovais. Teisme liudytojais buvo visi žinomiausi Lietuvos politikai, lyg tyčia tuo metu neužėmę jokių valstybinių postų¹⁸. Smetona liudijo, kad Šveicarijoje 1918 metais Gabrys, kunigas Bartuška ir kunigas prelatas Olšauskas pasiskelbė aukščiausia Lietuvių tautos taryba ir neigė Lietuvos Valstybės Tarybos suverenumą. Prie jų jungėsi kunigai Juozas Purickis ir Vytautas Daumantas-Dzimidavičius. Smetona teigė, kad iš Matthiaso Erzbergerio jis sužinojo, jog Gabrys ir Roppas buvo Vokietijos agentai slapyvardžiais „Koifer“ ir „Rudolf“. Be to, 1918 metais Smetonai prancūzų atstovybės tarnautojas Šveicarijoje sakęs, kad Gabrys yra apmokamas Prancūzijos ir Vokietijos agentas. Jis nurodęs ir Gabrio gaunamas iš šių šalių pinigines sumas.

Liudininkas Jurgis Šaulys, Lietuvos atstovas Berlyne, pateikė Rombergo pranešimą, kuris liudijo, kad Gabrys turėjo su juo plačius ryšius. Buvęs ministras pirmininkas Sleževičius nurodė turįs tikrų žinių apie Gabrio ryšius su bermontininkais.

Liudininkai Purickis, Olšauskas, Bartuška buvo Gabrio pusėje. Iš partijų Gabriį palaikė krikščionių demokratų atstovai, prieš jį buvo tautininkų lyderiai. Iš kitos pusės, tai buvo išstumtųjų iš didžiosios politikos ir tebedalyvaujančių joje procesas, aptariantis nepriklausomybės iškovojoimo procesą ir taktikos vertinimus.

1925 metų birželio 8 dieną teismas paskelbė nutarimą, kuriuo pri-

pažino Voldemarą kaltu ir nubaudė dviem savaitėm kalėjimo. Voldemaro įrodymai, kad Gabrys dirbęs su Roppu nesą visai įtikinami, nes kiti liudininkai (Purickis, Olšauskas) teigė, jog Roppas padėjęs lietuviams. Tai, kad Rombergas telegramoje vadinęs Gabrių „Koiferiu“, nieko neįrodo, nes slapyvardžiais buvo vadinami net kitų šalių ministrai. Gabrio bendradarbiavimas su bermontininkais neparemtas dokumentais, todėl neįrodytas. Kiti parodymai taip pat esą neparemti faktais¹⁹.

Gabrio nepasitenkinimą procesu rodo tai, kad birželio 26 dieną Kaune, ūkio parodoje, jis lazda apdaužė Smetonos skulptūrą, sukeldamas skandalą ir karštą polemiką spaudoje²⁰. Neabejotina, jog Gabrio ir Voldemaro procesas bei jo atgarsiai turėjo ir grynai politinių-partinių pobūdį. Naujoji Vytauto Petručio vyriausybė 1926 metais savišoniškai paskiria Gabrių Lietuvos konsulu Karaliaučiuje.

Natūralu, kad po 1926 metų gruodžio septynioliktosios valstybės perversmo, kai prezidentu tampa Smetona, o ministru pirmininku Voldemaras, Gabrys atsisako diplomatinės karjeros ir išvyksta į Šveicariją, tik kartais pasirodydamas Klaipėdoje. Tačiau Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) yra apie 40 Gabrio laiškų, rašytų nuo 1927 iki 1938 metų prezidentui Antanui Smetonai, ministrui pirmininkui Augustinui Voldemarui, vėliau, nuo 1929 – Juozui Tūbeliui ir kitiems Lietuvos užsienio politikos vadovams, kurie įrodo, kad Gabrys bandė daryti įtaką Lietuvos politikai ir netgi reikalavo būti paskirtas Lietuvos atstovu prie Tautų Sąjungos (League of Nations).

Jo laišakai ir kita medžiaga įrodo, kad net Voldemaras naudojosi Gabrio paslaugomis neoficialiems kontaktams su lenkų politikais, nors tuo pat metu Gabrys pats planavo akcijas prieš Lenkijos politiką. Taip savo 1927 metų lapkričio 17 dienos laiške Voldemarui jis sakėsi galintis atnaujinti Lietuvių informacijos biuro veiklą Šveicarijoje kontrpropagandai prieš lenkų akcijas, aktyvinti tame darbe ukrai-

¹⁷ J. Gabrys, „Diplomatinė veikla Klaipėdos sukilimo metu,“ *Naujoji Romuva* (Kaunas), 1938, sausio 15, nr. 1–2.

¹⁸ Visas procesas smulkiai aprašytas Izidoriaus Didžiulio (Augustino Voldemaro arba Izidoriaus Tamošaičio slapyvardis) tautininkų laikraštyje *Lietuvis* 1925, nr. 27–32. Šiuo aprašymu ir remiamės.

¹⁹ „Nubaudė“, *Lietuvis* (Kaunas), 1926, liepos 3, nr. 26, p. 8–9.

²⁰ Iz. Didžiulis, „Vandalo „didvyriškumas“, *Lietuvis*, 1925, rugpjūčio 3, nr. 26, p. 6; A. Smetona, „Pro parte mea“, *Lietuvis*, 1925, birželio 10, nr. 27, p. 1–3; A. Smetona, „Dėl insinuacijos“, *Lietuvis*, 1925, liepos 12, nr. 28, p. 10–11.

niečių ir baltarusių emigrantus, plačiau veikti Ženevoje tarp diplomatų²¹. Gruodžio mėnesį Gabrys Ženevoje pasimato su Voldemaru ir gauna jo pritarimą panašiai veiklai. Savo iniciatyva Gabrys taip pat informuoja Voldemarą apie politinius gandus Varšuvoje ir Berlyne²², požiūrį į Lietuvą Tautų Sąjungoje.

Tačiau jau nuo 1928 metų Gabrio raportai iš Ženevos darosi labai asmeniškai – jie ypač negailestingai nukreipti prieš Lietuvos atstovus Tautų Sąjungoje Dovą Zaunių, Vaclovą Sidzikauską ir kitus diplomatus, kurie esą netinkamai gina Ženevoje Lietuvos interesus.

1929 metais Gabrys rašo Smetonai, kad visi norėtų matyti išrinktą seimą, kad neva Berlyne sukurtas slaptas „Gelbėjimo komitetas“, kuris ragina Vokietiją nutraukti diplomatinis ryšius su „nelegalia“ Lietuvos vyriausybe. Pasiaiškinus pasirodė, jog tas komitetas yra pats... Gabrys²³, kuris Ženevoje leidžia neva to komiteto vardu laikraštį *Tautos Sargas*, į kurį deda tik savo straipsnius ir antivolde-marinius eilėraščius. 1929 metais *Tautos Sargo* puslapiuose Gabrys kritikuoja valdžią už demokratinių laisvių suvaržymus, Vilniaus praradimą ir ... šlovina Gabri, kurio politika nebūtų buvusi tokia pražūtinga Lietuvai.

1929 metų rugpjūčio 2 dieną Gabrys sutartu šifru praneša Volde-marui, kad jis Kaune iš visų pusių apsuptas lenkų šnipų, o rugpjūčio 10 dienos telegrama iš Berlyno (vėliau laišku) informavo, jog Lenkija organizuoja pučą Lietuvoje ir ataką iš Vilniaus pusės²⁴. Tebėra nežinoma, ar šias aliarmuojančias žinias Gabrys kūrė pats, ar kitų valstybių paskatintas. Vis dėlto tai, kad Zaunius 1929 metų vasarą sustabdo Gabrio diplomatinio paso galiojimą, kas paskatina Gabri įteikti memorandumą Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui P. Adatci²⁵, kuriame diskredituojamas ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, – rodo, kad Gabrio informacijomis Kaune nebetikima.

Gabrio 1935–1936 metų byla su šveicarų Oerlikono akcine bendrove²⁶, kai Gabrys iš jos vadovų pareikalavo 5 procentų komisinių už neva jo dėka Lietuvai parduotas patrankas ir kai jų negavęs Gabrys patraukė bendrovės vadovus į teismą už dvi frazes apie jį („šis komisinių procentų medžiotojas“ ir „yra laikomas svetimu kraštui avantiūristu“), privertė ir šveicarus kaupti medžiagą apie Gabri (ji nėra palanki mūsų herojui, Šveicarijos policijos jis charakterizuojamas kaip sunkus, avantiūristinių polinkių žmogus). Tačiau teismo su Oerlikono akcine bendrove reikalais susirašinėdamas su šveicarų pareigūnais, Gabrys dar kartą grįždavo prie savo nuopelnų Lietuvai perrašymo²⁷.

Po 1929 metų Lietuvos užsienio reikalų ministerija vengė su Gabriu turėti bet kokių dalykinių ryšių, prezidentui Smetonai buvo rekomenduota su juo nesusirašinėti (užteko Smetonai 1935 metais pasiųsti į Šveicariją Gabriui savo knygą su dedikacija, kai Gabrys ją panaudojo byloje su Oerlikonu savo reputacijai pakelti)²⁸.

Ketvirtajame dešimtmetyje Gabrys iš kontroversinės asmenybės tampa odiozine. Kaltas čia buvo vis progresuojantis jo egocentrizmas ir didybės manija (po 1945 metų Gabrys daug kam sakėsi esąs geriausias kandidatas į Lietuvos karalius). Taip nepaprasto išsilavinimo, nepaprastų gabumų, intelektualus žmogus buvo tiesiog sugrauztas per Pirmąjį pasaulinį karą į jo protą įsiėdusių politinių kombinacijų ir intrigų bacilų. Be abejonės, daug nusipelnęs Lietuvos problemos iškėlimu Vakaruose, Gabrys nevengė kontroversiškų ryšių ir kombinacijų su lenkais, vokiečiais, prancūzais, kurios buvo ne tik nesuderinamos, prieštaravo savo logika, o kai kurios ir atvirai grėsė Lietuvos nepriklausomybei.

Dėl šių priežasčių dalis lietuvių su Gabriu priešakyje buvo atstumti ar dėl savo avantiūristinių polinkių nebesugebėjo dalyvauti bent kiek normaliaame Lietuvos vidaus politiniame gyvenime, prisidėti prie aktyvios partinės ar apskritai kultūrinės veiklos. Šiuo atveju apgailėtina tai, kad „prancūziškas lietuvis“ (kaip daug kas jį vadino) nebesugebėjo niekuo praturtinti netgi prancūzų-lietuvių bendrų kontaktų istorijos.

²¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 230–339.

²² Ibid., l. 221–229.

²³ Ibid., l. 210–211.

²⁴ Ibid., l. 167–174.

²⁵ Ibid., l. 151–161 (Memorandumo tekstas yra vienuolikos puslapių, rašytas prancūzų kalba).

²⁶ Bylos medžiaga yra: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1884, l. 42–120.

²⁷ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 29–70.

²⁸ Ibid., b. 1884, l. 51 (dedikacijos kopija).

DOKUMENTAI

*Nr. 1. Barono Friedricho von der Roppo laiškas Juozui Gabriui dėl lietuvių propagandos ir Lietuvos Tarybos sudarymo**

1917 sausio 5 d.

Brangus Daktare,

Tik ką gavau gruodžio 28 d. Jūsų laišką bei iškarpas, kurios mane sudomino. Kiek tai bus įmanoma, prašyčiau man siųsti tokias iškarpas.

Jūs gerai žinote, kad aš neapleidžiu savo darbo, tačiau prašau turėti truputį kantrybės. Nereikia užmiršti, kad iškyla nepaprastai daug susisiekimo ir kitų sunkumų, o aš nenoriu duoti pažado, jog galėsiu laikytis Jūsų nustatytų datų.

Lig šiol negavau leidimo vykti į Lietuvą, bet esu tikras, kad greitai jį gausiu. Atvyksiu į Kauną ne anksčiau kaip tarp sausio 15 ir 20. P. Stepulaitis ir kunigas Giedraitis grįžo iš Kauno su gražia sėkme: buvo gautas leidimas Vilniuje ir Kaune įsteigti Komitetą, kuris skirstys pinigus ir produktus, ir netgi įsteigti skyrius provincijoje. Tai organizacijos Lietuvoje pradžia, prasidedanti labdara, kuri tačiau galės apimti ir kitas sritis. Bet kokių atveju tai teikia jėgų.

Su draugiškiausiais linkėjimais.

R.

* * *

1917 sausio 13 d.

Brangus Daktare,

Šįvakar išvykstu į Varšuvą, o iš ten – į Lietuvą. Jūs suprantate, kaip nekantriai laikiu susitikimo su mūsų brangiuoju kraštu, todėl ketinu padaryti viską, kas mano jėgoms. Tačiau turiu Jus prašyti turėti kantrybės. Esu įsitikinęs, kad mūsų sutartas kelias negali būti tik panaudotas ir reikia būti labai atsargiam, kad nepakenktum reikalui.

Įdedu Jums programą konferencijos, kuri įvyks vasario pabaigoje Švedijoje... Mūsų lietuviybės reikalui šis suvažiavimas tikrai turės didelės svarbos. Kaip tik ten bus išėities taškas, o ne ten, kur mes sutarėme. Todėl Jūs privalote būtinai ten dalyvauti.

Grįžęs tikiuosi rasti gerų naujienų iš Jūsų ir prašau, Brangus Daktare, priimti mano geriausius linkėjimus.

R.

P. S. Aš esu beveik tikras, kad Stokholme Jūs susitiksime su Šauliu, Kairiu, Surgautu [A. Smetona] ir kitais.

* * *

1917 vasario 7 d.

Brangus Daktare,

Grįžau iš mūsų mielo krašto, kur susitikau su vyskupu Karevičiumi, prelatu Dambrausku, p. Basanavičiumi ir trimis Lygos nariais Smetona, Kairiu ir Šauliu. Man teko pervažiuoti didelę dalį mūsų krašto rogėmis. Buvau kaime ir kalbėjausi su vokiečių vyriausybe. Turiu daug ką Jums papasakoti. Galite įsivaizduoti, kaip jaudinausi vėl pamatęs mūsų brangų kraštą.

Laukiu Jūsų atsakymo į manusius laiškus, kuriuos rašiau sausio 5 ir 13 d., nes tikiuosi, kad jame Jūs man pranešite apie savo atvykimą. Man pavyko pasiekti, kad ponai Kairys, Šaulys ir Surgautas išvyktų iš Vilniaus šio mėnesio pabaigoje, kad galėtų dalyvauti Lygos konferencijoje. Ji vyks šio mėnesio pabaigoje arba ateinančio mėnesio pradžioje Stokholme.

Turiu sausio 6 ir 13 d. Jūsų laiškus ir su didžiausiu susidomėjimu priėmiau žinią apie Amerikoje pasireiškiantį patriotinį judėjimą.

Kaip Jūs matote iš mano laiško datos, visiškai neturiu galimybės vykdyti mūsų sutartos programos. Sunkumai per daug dideli, o svarbiausias dalykas – susitikti su draugais, kurie atvyks iš Vilniaus. Vyskupo Karevičiaus kelionė į Romą, bent jau šiuo metu, yra neįmanoma. Aš netgi negalėjau jam perduoti Jūsų laiško. Tačiau jis labai norėjo mane matyti. Mane pas jį įvedė prelatas Dambrauskas ir mes labai draugiškai pasikalbėjome. Aš ypač norėjau susipažinti su p. Basanavičiumi, kuris labai apsidžiaugė Jūsų laišku ir manęs prašė Jums perduoti pačius nuoširdžiausius linkėjimus.

Laukiu iš Jūsų naujienų tikėdamasis sužinoti, kad Jūs nusprendėte dalyvauti mūsų konferencijoje.

Be to, prašau nuolat, kiek tai įmanoma, man rašyti apie Lietuvos reikalus, o ypač atsiųsti žurnalų *Pro Lituania* ir *Litauen* numerius, kuriuos aš studijuoju su didžiausiu susidomėjimu.

Priimkite, brangus Daktare, nuoširdžiausius linkėjimus.

R.

* Šaltinis: J. Gabrys, *Ver's l'Independance Lituanienne: Faits, impressions, souvenirs 1907-1920*, Lausanne, 1920, p. 283-299 (dokumentus iš prancūzų kalbos vertė A. Kryžanauskaitė).

* * *

1917 vasario 27 d.

Brangus Daktare,

Ligi šiol negavau jokie atsakymo į vasario 7 dienos laišką, kuris, tikiuosi, jau pakliuvo į Jūsų rankas. Ketinu kiek galėdamas anksčiau atvykti į Šveicariją, kad galėčiau Jums smulkiai papasakoti apie savo kelionę į Lietuvą. Nelaimei, mane užlaikė Skandinavijos įvykiai ir šiandien vakare turiu išvykti į Stokholmą. Tikiuosi grįžti po dvylikos dienų, o tada vyksiu pas Jus į Šveicariją, galbūt lydimas trijų mūsų draugų iš Vilniaus.

Daktaras Šaulys turi, kaip pranešta, atvykti šiandien. Jis čia užsims įvairiais Lietuvos reikalais.

Su dideliu apgailestavimu sužinojau, kad Jūs atsisakote dalyvauti mūsų konferencijoje Stokholme. Gerai suprantu Jūsų sumetimus ir nedrįstu Jus įtikinėti pakeisti savo sprendimą. Tačiau apgailestauju, kad neįmanoma pakeisti programos ir surengti konferencijos kur nors kitur, o ne Stokholme.

Aš Jums ne kartą rašiau, kad nėra galimybės vykdyti planų, kuriuos Jūs man pateikėte. Čia iškyla didžiuliai sunkumai. Pasikeitus politinei padėčiai turime būti kantrūs. Tačiau nenuogąstaukime! Jūs gerai žinote, kad aš neketinu mesti reikalo, tiktai turėkite kantrybės!

Apgailestauju, kad gaunu tiek mažai medžiagos apie Lietuvą. Reiktų man siųsti viską, ką gaunate iš Amerikos ir iš kitur, taip pat ir iš rusiškosios spaudos. Aš visada galiu tuo pasinaudoti.

Na, mielas Daktare, tikiuosi, jog Jūs nepraradote šiuo momentu drąsos, juk kalba eina tik apie laiką ir nereikia per daug skubinti įvykių, kad ko nors nesugadintume.

Su nuoširdžiausiais linkėjimais, mielas drauge.

R.

* * *

1917 rugpjūčio 11 d.

Brangus Daktare,

Grįžtu iš Stokholmo sutikęs iš Petrogrado atvykstantį profesorių Voldemarą. Jis man smulkiai papasakojo apie Lietuvių kongresą, kurio rezultatai Jums bus žinomi iš laikraščių. Mano nuomone, Kongresas pavyko. Belieka tik sukurti lietuvių atstovybę pačioje šalyje, kad būtų

galima patenkinti Peterburgo komiteto norus. Rengiama didelė lietuvių sueiga Stokholme.

Rytoj išvykstu į Lietuvą. Tik tada turėsiu tikslią informaciją apie viską, kas ten vyksta. Bet kokių atveju, **galiu Jus informuoti, kad vokiečių vyriausybė nusprendė sušaukti Valstybės Tarybą.** Prieš kelias dienas įvyko parengiamieji posėdžiai. Pagaliau mūsų reikalas pajudėjo ir manau, kad netrukus bus sukurta tikra atstovybė, kuriai pirmininkaus Basanavičius.

Nuo šių įvykių taip pat priklauso ir mano kelionė į Šveicariją. Nenorėčiau išvykti, kol nebus tinkamai sudaryta Lietuvos Taryba ir kol ji nepradės savo darbų, kadangi, man regis, reikia išvengti tokių sutrikimų, kokie vyko Varšuvoje.

Kol kas dar negaliu nustatyti savo atvykimo datos. Gali atsitikti, kad vėluosiu 10 ar 15 dienų.

Vyskupas Karevičius dabar taip pat negali išvažiuoti, nes jis irgi negali palikti krašto. Jo paties pageidavimu, nori likti Kaune šiuo metu. Galbūt jo kelionė bus nereikalinga, nes turima žinių, jog Vilniaus diecezijos lietuviškasis administratorius bus išrinktas kitokiu būdu. Vyskupas Roppas dar Peterburge. Atrodo, kad šiuo metu jis negali iš ten išvykti.

Pagaliau mes sėkmingai einame į priekį. Ir toliau turėkime kantrybės, tikiuosi, kad viskas eisis gerai.

Priimkite nuoširdžiausius ir draugiškiausius linkėjimus, mielas Daktare.

R.

* * *

1917 rugpjūčio 28 d.

Brangus Daktare,

Tik ką grįžau iš kelionės į Bialistoką ir Brest Litovską, čia dalyvavau posėdžiuose, kur buvo tariamasi su karo valdžia. Galiu Jums garantuoti, kad yra priimtas rimtas sprendimas sukurti tautinę krašto atstovybę, kurioje bendradarbiaus įvairios gyventojų grupės. Tačiau esama daug sunkumų ir dar gali praeiti keletas savaitių, kol bus išrinkta Valstybės Taryba. **Atstovybė bus vadinama ne „Vertrauensrat“, o „Landesrat“.**

Generolas Ludendorffas ir Oberosto Generalinio štabo viršininkas pulkininkas Hoffmannas labai domisi šiuo reikalu ir yra pasiryžę jį paremti.

Vilniuje įvyko posėdis, kuriame dalyvavo iš visų šalies vietų atvykę apie keturiasdešimt lietuvių. Buvo parengti įstatai ir ruošiami Landesrato sušaukimui. Aš pats asmeniškai dalyvauti negalėjau, todėl visko tiksliai nežinau, tačiau man sakė, kad reikalas juda į priekį. Pagaliau mes, lietuviai, privalome pasirodyti energingi ir galintys tai atlikti, privalome tinkamai susitelkti, kad panaudotume nepriklausomybę mūsų tautos gražiai raidai.

Lietuvių komitetas, kurio troško tėvas Steponaitis ir kuris teikia labdarą karo belaisviams ir karo aukoms, bus įkurtas Berlyne. Aš pats domiuosi šia organizacija. Gali būti, kad taip pat prisidės ir Raudonasis Kryžius. Nėra jokios abejonės, kad Vilniaus vyskupu turi būti paskirtas lietuvis. Nelaimėi, vyskupas Karevičius nepanoro vykti į Šveicariją ir Romą; reikia pasakyti, kad šiuo metu jo išvykimas iš krašto galėtų būti nenaudingas.

Princas Izenburgas daro viską, ką gali per nuncijų Miunchene bei pasinaudodamas savo asmeniniais ryšiais, kad priverstų Vatikaną paskirti vyskupu lietuvi. Aš ką tik sužinojau, kad vyskupas baronas Roppas paskirtas į arkivyskupo vietą Mogiliove, kad Michalkevičius turi vykti į Minską, o Vilniaus vieta dar nenuspręsta. Yra versija, kad į šią vietą bus paskirtas lenkas, galbūt Skirmuntas. Tai būtų baisu. Tikėkimės, kad princo Izenburgo žingsnį lydės sėkmė.

Sužinojau, kad įpusėjus rugsėjui Jūs norite surengti didelę lietuvių konferenciją Šveicarijoje. Manau, kad ši data būtų per ankstyva. Reikia palaukti, kol bus sukurtas Landesratas ir kol visi dalykai bus pasiekę tam tikrą apibrėžtą tašką. Nemanau, kad tai būtų įmanoma dar prieš rugsėjį ir patariu Jums rengti lietuvių dieną Šveicarijoje spalio viduryje. Baiminuosi, kad nebus įmanoma pasiekti apibrėžtų tikslų, jei nedalyvaus tikri tautos atstovai, o tai neįmanoma, kol nebus susikūrusi ši taryba.

Mes dar iki to laiko pasimatysime, brangus Daktare. Tikiuosi būti pas Jus po dviejų savaitių.

R.

* * *

Berlynas,
1917 lapkričio 19 d.

Mielas Daktare,

Iš pranešimų spaudoje esate informuotas apie didelius Berlyno įvykius, susijusius su Lietuva. Lapkričio 13 dieną Adlono viešbutyje

skaičiau paskaitą, į kurią susirinko daug žymių politikų. Ponas Smetona pasakė labai įdomią ir sumanią kalbą. Po šios kalbos vyko labai plati diskusija ir šitokiu būdu mes išgarsinome Lietuvos vardą politikų pasaulyje. Po to mūsų draugai turėjo progos pasišnekėti su daugeliu deputatų ir labai gerai pasirodė. Trečiadienį, 14-ąją, įvyko antroji konferencija, kurioje Lietuvos klausimas buvo iškeltas į pirmą vietą. Mus labai parėmė Užsienio reikalų ministerija ir mes tvirtai tikimės pasiekti trokštamą tikslą, tai yra įstatyti Tarybą į praktinio darbo vėžes. Viskas sekasi gerai, turėkime truputėlį kantrybės ir, tikiuosi, Jus pasieks gana geros naujienos. Mūsų laikraštis buvo tinkamai pristatytas ir turiu viltį, jog jo leidimu užsiims redaktorius lietuvis.

Man didelį nerimą kelia tik vienas dalykas – Vilniaus diecezija. Tik ką man pranešė iš Miuncheno, kad nuncijus Pacelli yra pakliuvęs į didelę lenkų įtaką. Bijausi, kad nors Vatikane Vilnius ir pripažįstamas Lietuvos sostine, tačiau jis laikomas lenkišku miestu ir Vatikanas gali manyti esant reikalinga patikėti Vilniaus dieceziją tikram lenkui. Lietuviams bus skirtas tik vyskupas sufraganas. Be abejo, mums tai nepriimtina. Tačiau lenkų įtaka tokia stipri ir Miunchene, ir Romoje, kad, man regis, bus sunku pakeisti šį požiūrį.

Beje, Jūs man neparūpinote įgaliojimų, kurie man reikalingi, kad galėčiau veikti asmeniškai. Visi žavingi padėkojimai bei parodyta garbė buvo labai malonūs, tačiau man trūksta oficialaus įgaliojimo su konferencijos patvirtinimu, kad esu įpareigojamas specialiai užsiimti šiuo Vilniaus klausimu. Šitai aš Jums sakiau Šveicarijoje, mano brangus Daktare, ir ne mano kaltė, kad toks svarbus reikalas vis nejudą. Perduokite mons. Olšauskui mano apgailestavimą, nes aš buvau pasiryžęs pildyti savo pažadus, jei tik man bus suteiktos reikiamos priemonės. Mano nuomone, mes tik ir stengiamės duoti lenkams į rankas įnagius, kuriais jie gali naudotis prieš mus. Lenkai sako, kad mūsų nacionalistinei kovai Vilniuje trūksta teisėtumo, o mes nedarome rimtų žingsnių, kad mūsų reikalas pajudėtų. Mielas drauge, su didžiausiu apgailestavimu Jums tariau žodžius apie Jūsų visišką atsakomybę dėl to, kad negaliu užsiimti šiuo klausimu taip, kaip aš to norėčiau. Tikiuosi, jog greitai laiku lietuvių dvasininkijos popiežiui adresuotas prašymas dėl Vilniaus vyskupo paskyrimo bus surašytas ir tada koks nors lietuvis kunigas nuvyks į Miuncheną ir įteiks šį dokumentą mons. Pacelliui. Tačiau sakau Jums iš karto –

nepaisant to, kad tai ir labai naudinga, bet nesusilauksime rezultatų, jei nepasieksime, kad mons. Pacelli pakeistų savo nuomonę.

Laukiu Jūsų atsakymo ir smulkaus plano, kuri Jūs sumanėte. Perduokite mano linkėjimus mūsų draugams. Nuoširdžiausiai Jūsų –

R.

*Nr. 2. Juozo Gabrio pranešimas prezidentui Antanui Smetonai apie Lietuvos diplomatų veiklą Ženevoje**

Geneva

1930 m. Spalių 2 d.

Pone prezidente,

Sekdamas šimet kaip ir kitais metais Tautų Sąjungos plenumo ir Tarybos veikimą aplamai ir ypatingai mūsų delegacijos darbuotė, skaitau savo būtina priederme pranešti kas seka Tamstai, kaipo vyriausiam mūsų Valstybės exekutivo chef'ui, prieš kuri yra atsakomingi visi valdininkai.

Mūsų delegatų darbuotė Tautų Sąjungoj yra dvejopa: 1) bendra, tarptautinio pobūdžio ir 2) kaipo Lietuvos reikalų gynėjų.

I.

BENDROJI TARPTAUTINĖ MŪSŲ DELEGACIJOS DARBUOTĖ T. S.

Tautų Sąjunga bėgyje dešimtmečio išsivystė į didelį, labai sudėtingą tarptautinį organizmą, kuris su savo skyriais: Darbo biuru ir Institutų intelektualės kooperacijos turi tendenciją apimti visas žmonijos veikimo sritis. Tad delegatų užduotis yra nelengva ir reikalauja be gero teoretinio bendrojo pasiruošimo, ypatingo įgudimo tarptautiniuose dalykuose ir nuodugnaus pažinimo, jei ne kelių, tai bent vienos žmonijos veikimo šakos – politinėj, juridinėj, ekonominėj, finansinėj ar socialėj srity.

Deja, mūsų delegacijoj nėra nei vieno asmens, kuris ataitiktų viršpastatytiems reikalavimams, iš visų jos narių tik vienas (Zaunius) yra baigęs aukštąjį (universiteto) mokslą, nė vienas iš jų nėra pasižymėjęs viršminėtose penkiose šakose. Didžiama mūsų delegacijos narių tai yra paprasti mūsų diplomatiniai agentai užsieny (išskyrant

p. Zaunių ir p. Čiurlionienę) nieku ypatingu nepasižymėję tarptautinėje arenoje. Tad ar reikia stebėtis, kad mūsų delegatų vaidmuo bendrojoje tarptautinėje T. S. sferoje yra lygi noliui(o). Tiek plenume, tiek šešiose komisijose (kurios atitinka viršpažymėtos žmonijos veikimo sritim, plius(+)) šeštoji technikinė) nei vienas mūsų delegatas niekad nepakėlė savo balso, idant prisidėti prie bendrojo kuriamojo T. S. darbo. Čia aš turiu prie progos pažymėti, kad šioje sesijoje mūsų delegacijos suolai daug rečiau būna tušti, negu pereitais metais (aš turiu pamato manyti, kad tas yra paseka mano skundo apie nelemtą p.p. Zauniaus ir Sidzikausko elgimąsi 1928 m.). Bet kas iš to per nauda? Mūs delegatai tik statistai, vieną dieną, imkime IV (finansinėje, biudžeto) komisijoje sėdi p. Klimas, kitą – p. Urbšys, trečią – pripuolamai čia atvykęs p. Čarneckis, – galima sau įsivaizduoti, kokia iš to gali būti nauda. Nereikia užmiršti, kad tai yra svarbiausioji T. S. komisija, per kurią yra kontroliuojamas visas T. S. aparatas. Mažosios tautos – Čekoslovakija, Suomija, Vengrija, Olandija, Norvegija ir kitos per intervenciją šioje komisijoje savo delegatų – Czuskio, Prokope, Hevessy, Van Eysinga ir Hambro daro stiprią įtaką ne tik į sekretoriatą, bet ir į Tarybą.

Kodėl mūsų Vyriausybė neseka šių valstybių pavyzdį, mums ta įtaka yra dvigubai reikalinga: sustiprinimui ne tik mūsų tarptautinės būklės, bet ypač teigiamam mūsų bylų sprendimui tiek ginče su lenkais, tiek su vokiečiais. Bet šio tikslo atsiekimui nepridera siųsti į Genevą paprastus diplomatinčius agentus, bet gerai pasiruošusius specialistus.

Prieš panašius neproduktingus delegatus-tranus jau prasidėjo akcija pačioje Tautų Sąjungoje: yra įnešta IV komisijoje sumanymas p. Hambro pirmininko Norvegijos parlamento, kad delegatai į T. S. būtų siunčiami kuo mažiausia diplomatinčių agentų, o kuo daugiausia parlamentarijų ir žinovų, neturtingoms ir tolimoms valstybėms skiriant tokių delegatų kelionės lėšų apmokėjimą iš T. S. išdo. Mūsų delegatų apsileidimas ir nedarbingumas nepraeina nepastebėtas, kuomet užpernai Voldemaras veržėsi į T. S. Tarybą svarstant mažumų procedūros klausimą, Chamberlain'as sarkastiškai pareiškė p. Zauniui, sėdinčiam prie T. S. Tarybos stalo: „Taryba negali įsileisti bile ką į savo tarpą, idant tuomi nesumažintų savo darbingumo“.

Šioje srityje aš galėčiau duoti daugybę pavyzdžių iš veiksmų mūsų delegatų, kurių užsilaikymas nedaro garbės nei mūsų vyriausybei,

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 15, l. 36–46 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

nei valstybei ir atsakomybė už jų veiksmus krinta ir ant Tamstos, pone prezidente, kaip vyriausio mus valstybės ekzekutyvo chef'o ir ant visos Tautos. Dėlto aš ir kreipiu Tamstos dėmesį į didelę reikšmę ir svarbą mūsų delegatų į T. S., tikėdamasis, kad jie bus skiriami atsižvelgiant į jų kvalifikacijas, gabumus ir pasišventimą tautos ir valstybės reikalams.

II.

DARBUOTĖ MŪSŲ DELEGATŲ T. S. KAIPŲ LIETUVOS REIKALŲ GYNĖJŲ

Jeigu mūsų delegatai nepasižymėjo darbštumu bendrojoje tarptautinėje T. S. darbuotėje, gal būt jie pasižymėjo bent Lietuvos reikalų gynime, kur jų veikimas buvo trejopas:

1) veikimas dominuojančiam visą Lietuvos užsienių politiką Vilniaus klausime; 2) veikimas ginče su lenkais dėl Mitraukos incidento ir tranzito per Lietuvą; 3) veikimas Vokiečių skunde dėl Klaipėdos.

1. VEIKIMAS MŪSŲ DELEGACIJOS VILNIAUS KLAUSIME

Nors Vilniaus klausimas dėka nelemtai 1927 m. gruodžio rezoliucijai T. S. sferose skaitomas, kaip ir išrištas ir galutinai palaidotas, tačiau bendrose T. S. plenumo diskusijose apie T. S. sekretoriato raportą, apie nusiginklavimą ir apie Federalę Europos Uniją (Paneuropa) yra galimybės priminti pasauliui, kad kol Vilniaus žaizda nebus užgydyta Rytų Europoj, tol negali būti kalbos nei apie taiką, nei apie Federalę Europos Uniją. Tos taktikos berods laikosi vengrai ir bulgarai, kurių padėtis yra daug blogesnė už mus, nes jie yra surišti Saint-Germain'o ir Trianon'o sutartimis. Deja, to negalima pasakyti apie mūsų delegaciją. Zaunius, kalbėdamas T. S. plenumė dėl lai sekretoriato raporto nesigailėjo jam gausių komplimentų tankiai visai neužtarnautų, kalbėdamas apie nusiginklavimą, pasitenkino bendrais posakiais, nei neušsimindamas apie Vilnių; kalbėdamas apie Briand'o sumanytą Europos Federaciją pareiškė nuoširdų džiaugsmą (?) dėkingumą (?) ir admiraciją šio grandioziško sumanymo, bet užmiršo pasakyti, kad Lietuva neturi dar sienos su Lenkija, kad Lenkija laiko užgriebusi trečdalį mūsų teritorijos su sostine ir kad mums

sunku bus dėtis į tą pačią federaciją, kurioj bus mūsų skriaudikas, kol skriauda nebus atitaisyta. Kalbėdamas apie politinę T. S. darbuotę p. Z. puse lūpų užsiminė, darydamas labai neaiškia aliuziją į Vilnių, kad „tūla būklė susidariusi dėliai neteisėtų veiksmų pasilikusių be atitaisymo daro labai sunkiu taikos įgyvendinimą tarp tautų“. Lai supranta kas gali šią sybilišką kalbą, ši silpnutė aliuzija praėjo suvisu nepastebėta.

Jau pats faktas, kad mūsų užsienių reikalų ministeris nedrįso nei paminėti Vilniaus vardo, liudija, kaip jis gina ir kaip jis rūpinasi tuom vyriausiu dominuojančių visą mūsų politiką klausimu. Jam reikėjo pasimokyti iš senelio Apponyi, Vengrijos delegato, kalbėjusio tuoju po jo, kaip pridera ginti savo tautos reikalus, jis nevyniojo opiųjų dalykų į medvilnę ir nebijojo vadinti dalykus savo vardais.

2. VEIKIMAS MŪSŲ DELEGACIJOS GINČE SU LENKAIS

Jeigu mūsų užsienių reikalų ministerio intervencija T. S. plenumo tribūnoj, kuria paprastai naudojasi valstybės savo revindikacijų priminimui, yra lygi nuliui(o) ir pasiliko be jokio pėdsako, tai jo veikimas Mitraukos incidente T. S. taryboj pasirodė aiškiai neigiamas ir įgyja katastrofingo pobūdžio, nesiorientuojant ir nesugebant jam kaip atsakomingsiam mūsų užsienių politikoj asmeniui, reaguoti į elementarius refleksus, sudarant pavojingus precedentus.

Tarybos reporteris ispanas Quinones de Leon savo raporte cituodamas kableliuos mūsų vyriausybės skundą iš liepos 31 d. š. m. Mitraukos incidentą vadina įvykusi srityje administratyvės linijos, bet paskui toliau kalbėdamas be kablelių apie lenkų atsakymą iš rugpjūčio 20 d. vadina pasienio incidentu (incident de frontière) ir paskui lenkų tezę darydamas savąja, pataria šį pasienio incidentą ir kitus geros kaimininkystės dalykus likviduoti tiesioginiu derybų keliu.

Zaunius, užuot padaręs formale rezervą kas dėl administratyvės linijos vadavimo Tarybos raporto **frontière**, atsisakydamas nuo savo tezės: **reikalavimo paskyrimo specialės komisijos** einant rezoliucija 1927 m. **užmiršdamas** ar **nežinodamas**, kad čia gali reikalauti pritaikymo 11 paragrafo T. S. Pakto, kur užinteresuotoji pusė (Lietuva) turi teisę **veto** ir be jos sutikimo taryba negali padaryti jokio sprendimo, nuolankiai ir su padėka (ar ne ironija?) priima vien-

pusišką, aiškiai lenkams palankų raportą, **sudarydamas labai pavojingą precedentą.**

Čia prie progos lai bus man leista pastebėti, kad p. Zaunius deklaracija buvo padaryta labai bloga painia prancūzų kalba su sintaksės klaidom ir vietom suvisu nesuprantama (priede tekstas), perskaityta blogu prancūzų akcentu, kurčiu, dusliu balsu darė labai neigiamo įspūdžio.

Toks nusileidimas, nieku neišaiškinamas nesinaudojimas Lietuvai priderančia veto prerogatyva (§ 11) sukėlė visokių nepalankių Lietuvai gandų, būk eina slaptos derybos su lenkais ir Lietuva sutinkanti dalyti Vilnių per pusę, kaip kad buvę kažkieno pastebėta spaudoj.

3. VEIKIMAS MŪSŲ DELEGACIJOS GINČE SU VOKIEČIAIS DĖL KLAIPĖDOS

Neliečiant iš esmės Klaipėdos vokiečių skundo, skaitau reikalingu pažymėti, kad jis čia labai rimto įspūdžio nepadarė, dėlto, kad tarp kitko remiasi: 1) gandas (sumanymas naujų įstatymų leidimo susiaurinimui autonomijos – pp 9–10 skundo (žiūr. priede); 2) laikraščių iškarpom – *Memeler Dampfboot* (pp 12–13). Momentą šiam skundui vokiečiai išrinko labai nepatogų: Treviranus'o ir Hitler'io pareiškimai dėliai Versalės ir kitų sutarčių revizijos čia sudarė labai nepalankią vokiečiams atmosferą. Prancūzų spaudoj net buvo pasklidę gandai, kad Vokiečiai pradėsia sutarčių reviziją nuo Klaipėdos ir reikalaušią jos gražinimo Vokietijai.

Tokiose apystovose Zauniui būtų buvę nesunku jei ne visai eliminuoti šį skundą, tai bent atidėti sekančiai sesijai. Bet mūsų Užs. Reik. ministeris neskaitė reikalingu paruošti tam dirvą T. S. kuluaruos, jis velijo iškelti preliminarį procedūros klausimą ir reikalauti atsiklausimo Tarptautinio teismo Hagoj, ką paprastai Taryba daro nenoriai ir kas ją erzina.

Tarybai, pagaliaus, nusistačius nagrinėti šią bylą šioj sesijoj, Zaunius, nelaukdamas Tarybos posėdžio, susitarė su Kurcijum visais taip vadinamais skubiausiais klausimais, t. y. rinkimų ir direktorijos, patenkino visus vokiečių reikalavimus, sutiko susiaurinti jau ir taip menkas lietuvių teises Klaipėdoj ir Centro prerogatyvas, leido užgauti Lietuvos suverenybę, pripažino vokiečiams teisę kištis į vidujinius mūsų valstybės reikalus ir tuom sudarė pavojingą precedentą ateičiai. Kurcijaus triumfalai padarytas pranešimas T. S. Taryboj apie

įvykusį užkulisy arrangement (susitarimą) ir susikonfūzijusio Zauniaus pareiškimas, kad jis „neturiš nieko pasakyti“ sukėlė visokių spėliojimų, gandų ir komentarų. Napatogu man čia visus juos kartoti, pasitenkinsiu tik paminėjimu svarbiausių. Visiem čia yra žinoma, kad Zaunius yra buvęs Vokietijos pilietis ir tuom aiškina negirdėtą jo nuolaidumą ir lengva širdimi Lietuvos bei lietuvių teisių paneigimą Klaipėdos krašte. Kiti aiškina, kad būk Zaunius nenorėjęs Klaipėdos bylos prileisti prie viešų debatų T. S. Taryboj kur besvarstant karo stovį ir cenzūrą (skundo 5 punktą) būtų buvusi duota proga kai kuriems T. S. Tarybos nariams paliesti ir visos Lietuvos dabartinę politinę tvarką. Čia buvo pradžioj sesijos atsiūsta į Tarybą skundų iš Lietuvos ant mūs vyriausybės per tarptautinį socialistų biurą Ciuriche, kur tarp kitko primetama ir Tamstai, Pone Prezidente, neteisėtas pareigų ėjimas nuo 1929 m. gruodžio 2 d., kuomet pasibaigęs 3 metų terminas, kuriam Tamsta buvai rinktas 1926 m. (prašau neišsižeisti, kartoju ką girdėjau). Did. Britanijos užs. reik. ministeris Henlerson'as, buvęs tarptautinio socialistų (II Internacionalo) biuro pirmininkas, buvo pasižadėjęs šį klausimą iškelti T. S. Taryboj, bet jam išvažiavus, pavedęs tai padaryti savo viceministeriui Dalton'ui. Ištiesų, šis ir buvo įsikišęs labai griežtoj formoj, kai einant 11. T. S. Pakto straipsniu Vokiečių skundas būtų perduotas Hagos teismui, bet pačios Lietuvos politinės santvarkos paliesti negalėjo dėlto, kad įvyko susitarimas, o karo ir cenzūros stovio svarstymas buvo atidėtas 1931 m. sausio mėn. sesijai. Dalton'as pareiškęs T. S. kuluaruos, kad jis tuomet turėsiąs progą pasmerkkti nelemtą mūsų politinę tvarką.

Aš skaitau savo priedermę šiuos gandus pakartoti, Tamstai, idant delegatas būsimoj Sausio mėnesio sesijoj galėtų tinkamai pasiruošti ir į tai reaguoti.

Tad p. Zaunius, pralaimėjęs bylas su lenkais ir vokiečiais, apsunkeš lietuvių būklę Klaipėdoj, neprimineš pasauliui mums Vilniuj padarytos skriaudos, nieku neprisidėjęs prie kūrybinio T. S. darbo, grįžta Kaunan tuščiom rankom. Kavūras, sukūręs iš mažo Piemon-to didelę Italiją pasakė, kad mažosios valstybės gali neturėti kariuomenės, bet privalo turėti gabius diplomatus. Deja, prie šios rūšies negalime priskaityti nei p. Zauniaus, nei kitų šios delegacijos narių. Su tokiu užsienių reik. ministeriu mes neatvaduosime Vilniaus, nesurinksime Lietuvos žemių, bet greičiausiai prarasime Klaipėdą ir gal patį Kauną ir visą Lietuvą. Ne Zauniui ir jam panašiams „diplomatomams“ karjeristams, kuriems visu pirma rūpi šiltos vietos, dien-

pinigiai ir kelpinigiai, – atitaisyti Voldemaro padarytasias klaidas, nes jis, kaipo buvęs artimas jo bendradarbis darė jas su juom drauge ir už jas yra atsakomingas. Tam darbui reikia naujų žmonių. Jei-gu Voldemaras nepadoriu ir neišmintingu elgesiu tarptautiniam Genevos areopage pastatė Lietuvą greta Albanijos, tai Zaunius neapgalvotu savo elgesiu nustūmė Lietuvą dar žemiau, sugretindamas mūs valstybę su Liberia, su kuria ji buvo šįmet ir pasodyta T. S. plenumo viename suole.

Pone Prezidente, jeigu mes būtume taip dirbę, kaip Zaunius ir jo bendradarbiai prieš karą ir karo metu, tai nepriklausoma Lietuva nebūtų buvusi sukurta. Aš tikiuosi, kad mūsų vyriausybė nebesiūs daugiau Genevon Zauniaus ir jam panašių „diplomatų“ jo bendradarbių lengvapėdiškai pralaimėjusių bylas, apsunkinusių vidujinę (Klaipėdą) ir tarptautinę Lietuvos būklę. Sunki atsakomybė užtai prieš Tautą gula ant visos vyriausybės.

Šiame pranešime aš nenorėjau liesti asmeniškų p. Zauniaus trūkumų ir ydų idant neišėjus iš objektingumo ribų, pasitenkinau vien bešališkų jo ir dalinai delegacijos darbuotės įvertinimu, vienok baigdamas šį pranešimą skaitau reikalingu priminti, nesileisdamas į smulkmenas, kad p. Zaunius gero atsiminimo nepaliko nei T. S. sekretariate, nei Genevoj, kai jisai buvo čia nuolatiniu Lietuvos delegatu 1924–26 m. Jis čia labai nepopuliarus (švelniai kalbant), prie jo nepopuliarumo čia prisidėjo dar šįmet jo labai neatsargus, pareiškimas spaudos atstovams Kaune prieš išvyksiant Genevon, kad jokio konflikto negali būti tarp Lietuvos ir Šventojo Sosto dėliai sulaužymo 25 str. Konkordato panaikinant „katalikų organizacijas, esančias Episkopato globoj, dėl to kad Šventasai Sostas neturi jokios kariuomenės ir teturiš tik moralę jėgą, kas nesudarą mažiausios ‘reikšmės’ mūsų užs. reik. ministeriui“ (cituoju sulig *Basler Nachrichten Germania* iš rugsėjo 27 d. š. m. (priede iškarpa).

Šis pareiškimas, pasklidęs Šveicarų, Vokiečių, Prancūzų, Italų spaudoj, kvalifikuojamas begėdišku, cinišku, nepriderančiu mažai valstybei, kuri, turėdama geriau apginkluotus kaimynus neprivalėtų neigti moralios sutarčių reikšmės. Aišku, kad panašūs išsišokimai atsakomingojo už mūsų užsienio politiką asmens teigiamo išpūdzio p. Zauniaus naudai T. S. sferose nedaro. Juk T. S. irgi neturi kariuomenės, teturi tik moralę jėgą, tad irgi neturi jokios mūsų p. ministeriui reikšmės, ką, berods, p. Z., būdamas čia delegatu (1924–1926 m.) kaikam irgi buvo pareiškęs. Tad lengva įsivaizduot koks čia gali būti autoritetas tokio asmens. Už tokio susidiskreditavusio

asmens siuntimą ginti mūsų tautos ir valstybės reikalus, krinta atsakomybė prieš tautą ant tų, kas jį siunčia, nes neturinčiam moralio autoriteto gynėjui daug sunkiau ginti bylą.

Lai bus man leista nurodyti čia dar į vieną didelę p. Zaunius ydą: jis išdidžiai ir neprieinamai laikosi su spaudos atstovais prie T. S. Nevezint į atsikartotiną žurnalistų prašymą, jis atsisakė suteikti jiems kolektyvų pasikalbėjimą ar duoti jiems pareiškimą Vilniaus ir Klaipėdos klausimais, pasiteisindamas neturįs laiko. Mat, jo Exellencija p. Zaunius yra labiau užimtas už Henderson'ą, Briand'ą, Kurcijų, kurie visi dabar, kaip ir kožnoj kitoj T. S. sesijoje, suteikė bendrą pasikalbėjimą spaudos atstovams. Jei galingosios valstybės, priverstos skaitytis su spaudos galybe, tai ką jau kalbėti apie mūsų mažutę ir visų skriaudžiamą valstybę. Tai tegalima išaiškinti nedovanotinu Zauniaus apsilaidimu.

P. Prezidente, Tamsta buvai įspėtas apie tai, kaip p. Zaunius „gynė“ užpernai (1928 m.) Lietuvos reikalus, kai jį pašaukus prie T. S. Tarybos stalo, jo niekas nesurado, jis buvo išvažiavęs į kalnus su savo žmona (angle) „ilsėtis“, palikęs Lietuvos reikalus Dievo apveizdai. Vietoj disciplinario pabaudimo jis tapo paaukštintas, pakeltas į generalinį sekretorių ir paskui į ministerį (keistas pabaudimas). Šiomet, berods, jis buvo visą laiką čia, bet labai retai buvo galima matyti jį T. S. plenuime ir nei vienoj komisijoje (jis buvo paskirtas į dvi).

Tad mūsų vyriausybė buvo įspėta ir žinojo, ko galima laukti iš tokio samdininko, kuriam rūpi atstumti bile kaip ant jo uždėtą užduotį. Zauniaus skaudūs pralaimėjimai ir klaidos sunkia našta gula dabar ant tų, kas žinodamas jo apsilaidimą ir kitas jo ydas, sutiko pastatyti tą žmogų vienoj atsakomingiausiu mūsų vyriausybės vietų.

Aš tikiuosi, Pone Prezidente, kad Tamsta paimsi dėmesin šį mano pranešimą ir prašalsi nuo vairo mūsų užsienių politikos žmogų, kuris, nustojęs moralio kredito užsieny ir Tautų sąjungoj, nesugeba prideramai atlikti jam pavestą uždavinį.

Prašau priimti, Pone Prezidente, aukštos mano pagarbos išreiškimą.

J. Gabrys

*Nr. 3. Juozo Gabrio laiškas prezidentui Antanui Smetonai, kur skundžiama Lietuvos diplomatai, dirbę Tautų Sąjungoje**

Geneva

1930 m. Spalių m. 23 d.

Pone Prezidente,

Atsižvelgiant į labai didelę reikšmę, kurią turi visai mūsų valstybei ir tautai Klaipėdos byla mums iškelta Vokiečių Genevoj, aš skaitau sau už būtiną priedermę sekti jos vystymąsi ir informuoti mūsų vyriausybę ir visuomenę.

Kaip kad rašiau Tamstai mano laiške iš Spalių 2 d. p. Zauniaus neapsakomas nuolaidumas Vokiečių atveju, einąs iki paneigimo gyvųjų mūsų tautos reikalų ir mūsų valstybės suverenybės užgavimo, sukėlė čia įvairių gandų ir spėliojimų ne tik P. Zauniaus, bet ir visos mūsų vyriausybės atveju.

P. Zauniaus nuolaidumą aiškino be tik vokiška jo kilme, bet ypač tuom, kad jis nenorėjęs prileisti prie viešų diskusijų T. S. taryboj Vokiečių skundo, kur būtų galėjęs būti padarytas viešas papeikimas dabartinės politinės būklės (diktatūros, karų stovio, cenzūros ir t. t.) ne tik Klaipėdoj, bet ir visoj Lietuvoj. Šita hipotezė įgavo tikrovės pažymį, kuomet atėjo čia žinia, kad Tamsta, Pone Prezidente, nepriėmė p. Zauniaus atsistatydinimo ir liepiąs jam „eiti pareigas kaip ejęs“. Čia jau visiems pasidarė aišku, kad p. Zaunius leido užgauti Lietuvos suverenybę ir paneigė mūsų tautos teises ne **motu proprio**, bet eidamas vyriausybės duotomis instrukcijomis.

Galite įsivaizduoti, Pone Prezidente, koks smūgis yra tuom smogtas mūsų valstybės ir vyriausybės prestižui. Šiandien jau niekas beveik nežiūri į Lietuvą, kaip į nepriklausomą suverenę valstybę, jeigu pernai dar mus statė greta su Albanija, šimet su negrų respublika – Liberia, tai dabar į Lietuvą pradeda žiūrėti, kaip į Vokietijos **annexe** (priedą).

Man yra labai skaudu tai Tamstai rašyti, bet aš, kaip senas kovotojas už Lietuvos laisvę negaliu nuo Tamstos slėpti baisios tikrovės, kuri laukia mūsų brangiom aukom iškovotą nepriklausomybę, juoba, kad Tamsta esi apsuptas pataikūnų, kurie slepia, turbūt, nuo Tamstos tikrovę; kol neįvyks katastrofa... bet tuomet jau bus per vėlu taisyti klaidas.

○ katastrofa mums grėsia. Tur būt Tamstai ne paslaptis, kad, Vokietijai pastačius eiliniu savo užsienių politikos klausimu „korido-

rius“ likvidavimą, vyriausia tarptautinės diplomatijos ir T. Sąjungos užduotis yra, kad to atsiekus ramiu keliu, be karo, be kraujo praliejimo. Tai manoma atsiekti suteikiant Lenkams maždaug tolygias kompensatas, pavedant jiems Lietuvą su išėjimu į jūrą per Klaipėdą. Tad **Lietuva tapo dabar mainų objektu**. Numanyki, Tamsta, kad tai yra tuščias paskalas, gandas, tai yra, deja, Domoklo kardas užkabytas ant mūsų galvos. Šita eventualybė buvo čia, Genevoj, slapta diskutuojama Briand'o su Kurcijum (man teko tai patirti iš labai tikro šaltinio), šito sumanymo įvykdymo reikalu eina dabar labai gyvas „change de vue“ tarp Berlyno ir Paryžiaus. Neseniai Briand'as buvo pasiuntęs Berlinan savo patikimą asmenį Atstovų rūmų narį p. Cot, kuris tarp kitko pareiškė viešoj paskaitoj, kur dalyvavo de Margerie (Prancūzijos ambasadorius Berlyne) ir Hoesch (Vokietijos ambasadorius Paryžiu), kad Prancūzija nieko neturėtų prieš tai, jei **sutartys** (respect. sienos) **būtų keičiamos ramiu, taikos keliu**. Po to šis p. Briand'o paslas turėjo ilgą slaptą pasikalbėjimą su Bülow'u, Ausvärtiges Amt'o sous secrétaire'u, kur buvo nuodugnai aptartos galimybės grąžinimo Vokietijai koridoriaus už Lietuvą su Klaipėda. (Aš manau p. Prezidente, kad mūsų atstovai Paryžiu p. Klimas ir p. Sidzikauskas Berlyne turi būti **au courant** šių derybų ir informuoja apie tai vyriausybę).

Man teko neseniai Genevoj šiuom reikalu kalbėtis su vienu žymiu diplomatu, kadaise mums palankiu, kuomet mes turėjome demokratinę tvarką. Aš, žinodamas jo demokratinį nusistatymą, pareiškiau jam, kad XX amžiuį sunku daleisti, kad visa tauta, visa valstybė nors ir silpna, galėtų tapti mainų objektu. Į tai jis man atsakė, kad panašių pavyzdžių nestinga istorijoje ir net netolimoj praeity, čia jis man nurodė pavyzdį Montenegro, kuris 1919–1920 m. tapo inkorporuotas į Serbiją, neveizint montenegriečių protesto ir pagaliaus Vilniaus pavyzdį, kuris vienu plunksnos brūkšniu Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. tapo pavestas Lenkijai, kaipo kompensatas už Klaipėdą, ant kurios Lenkai buvo ištiesę ranką. Man pareiškus jam, kad jeigu tokia „ignominie“ atsitiktų, visa Lietuva sukiltų kaip vienas žmogus. „Prieš ką? – paklausė jis, ar prieš visą Vokietiją ir Lenkiją? Sutiksi, tačiau, Tamsta, kad jėgų santykis nebūtų jūsų naudai“. Paskui sarkastiškai jis pridūrė: „šita eventualybė (Lietuvos pasipriešinimo) yra labai abejotina, juk **tauta, kuri pati negerbia sa-**

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 15, l. 103–105 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

vo suverenybės ir kuri leidžia savo suverenybę užgauliot sveti-
miems (aliuzija, Kurcijaus–Zauniaus arrangement) be abejo nereaguos nors ji ir taptų mainų objektu“. Tai matote, Pone Prezidente, kokia nuomonė yra susidariusi dabar užsieny apie Lietuvą. Zauniaus paskujai pralaimėjimai Genevoj ir ypač visos mūsų vyriausybės, kurios priešaky stovi Tamsta, su juom solidarizavimasis, dengia visą mūsų valstybę ir tautą juodu šešėliu, kaip nesugebančia prideramaj aukštumoj laikyti savo suverenybę, *ergo*, nesančia jos verta.

Visai kitas vaizdas būtų susidaręs Genevoj ir viso pasaulio akyse, jeigu Tamsta, P. Prezidente, būtų priėmęs p. Zauniaus atsistatydinimą ir mūsų vyriausybė būtų jį „désavoué“ Genevoj, kaip peržengusį savo kompetenciją, padariusi nelegalų aktą laužantį 17 str. Klaipėdos Statuto ir būtų panaikinusi Kurcijaus–Zauniaus arrangement'ą, Genevoj, vieni laukė šio vyriausybės žesto su baime, kiti su dideliu susidomėjimu ir slapta simpatija mums, juoba, kad paskui buvo apsižiūrėta, kad buvo leista vokiečiams nueiti per toli, leidžiant jiems net sulaužyti 17 str. Klaipėdos statuto, siaurinant Direktorijos prezidento prerogatyvas: būtent paliekant jo nuožiūrai kiek narių jis nori turėti bendradarbiais ir ką jis nori pasirinkti bendradarbiais.

Šio 17 str. Klaipėdos statuto (ne konvencijos) sulaužymas ir davė legalų pagrindą mūsų vyriausybei anuliuoti Kurcijaus–Zauniaus sutartį. Bet, deja, šio išganingo žingsnio mūsų vyriausybė nepadarė.

* * *

La Chaux Spalių 24 d.

Lai bus man leista, P. Prezidente, atkreipti Tamstos dėmesį į kai kurias p. Zauniaus mintis, pareikštas jo pasikalbėjime su spauda Spalių 17 d. š. m. tarp kitko p. Z. pareiškęs, kad jis, darydamas nusileidimus Kurcijui Klaipėdos dalykuose, žinojęs, kad Lietuvoj bus **nepatenkintų**, bet „į reikalą žiūrėjęs T. S. akimis“. Keista! Asmuo, kuriam yra pavesta saugoti ir ginti gyviausi ir švenčiausi mūsų tautos ir valstybės reikalai, drįsta ciniškai prisipažinti, kad jis žiūrėjęs į tuos reikalus ne **Lietuvio**, bet **Svetimtaucių** akimis. Juk tai tautos ir valstybės išdavystė!

Toliau p. Z. drįsta tvirtinti, kad „abi pusės buvo patenkintos...“ Kad Kurcijus ir Vokiečiai buvo patenkinti, – neabejojame; kad P. Zaunius galėjo būti patenkintas, nusikratydamas įkyrios bylos, – irgi neabejojame, bet kaip mūsų tauta buvo „patenkinta“, tai, aš manau Pone Prezidente, turėjote progos įsitikinti, skaitydamas memorandumus Liaudininkų, Krikš. Demokratų, Ūkininkų Sąjungos ir Klaipėdiečių (Lietuvių) protestus.

„Naudingiau buvo susitarti, priešingai – byla būtų užsitęsusi...“ Na, tai kas, kad byla būtų užsitęsusi? Čia kaip tik p. Z. ir nepriderėjo labai skubytis su bylos sprendimu, atsižvelgiant į rinkimus. Bet ar p. Z. savo nusileidimų kaina išėmė bylą iš T. S. Tarybos dienvarkės? Ne, ji grįš Sausio mėn. T. S. Sesijoje.

„Dėl to susitarimo, girdi, pakilęs Lietuvos delegacijos autoritetas Genevoj“. Netiesa! Ne tik delegacijos, bet ir visos tautos ir valstybės autoritetas labai nukentėjo, dėlto, kad p. Z. su savo delegacija nesugebėjo apginti Lietuvos suverenybės ir leido svetimai valstybei įsikišti į vidujinius mūsų valstybės reikalus. Dėliai šio Zauniaus nusileidimo pradedama žiūrėti į Lietuvą ne kaip į suverenę valstybę, bet kone, kaip į Vokietijos provinciją.

Ar neatrandate P. Prezidente, kad jūsų užs. Reikalų ministeris, kompromituoja vyriausybę ne tik savo nelemtais darbais užsieny, bet ir viduj prieš visuomenę savo melagingais ir naiviais pareiškimais?

Priimkite, Pone Prezidente, mano aukštos pagarbos pareiškimą.

J. Gabrys

* * *

J. M.

Geneva 1931. vasario 12 d.*

P. A. SMETONAI,
Respublikos Prezidentui.

Pone Prezidente,

Susirgęs gripu laike T. S. Tarybos posėdžių negalėjau prisiųsti anksčiau mano pranešimą Tamstai apie p. Zauniaus darbuotę Genevoj, ką darau dabar kiek pasveikęs.

1. Šioj 62 T. S. Tarybos sesijoje p. Zaunius padarė kiek geresnį išpūdį, negu pareitj, nors, žinoma, irgi be klaidų neapsiėjo.

Pirmas dalykas, kas metėsi visiems į akis, tai kad dabar jis atėjo prie Tarybos stalo šiek tiek pasiruošęs, ne tuščiom rankom, turėję gatavus šiek tiek apgalvotus pranešimus. Deja, jo atsakymas į Quinones de Leon raportą, kas dėl tranzitinio susisiekiimo per Lietuvą, buvo nepakankamai motyvuotas juridiniai ir padarė labai menką išpūdį. Byla, kaip žinoma, yra perduota Hagos teismui einant 14 str. Pakto.

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 83–88 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

Šiuomi yra duota paskutinė proga iš Voldemaro susmulkintos technikinio pobūdžio Vilniaus bylos vėl paversti ją Hagos Teisme politine pasaulinės reikšmės byla. Bet ar sugebės tai padaryti mūsų diplomatai à la Zaunius, kurie, deja, nelabai sugeba reaguoti ir į paprastą T. S. Tarybos nario raportą. Čia, p. Prezidente, guls ant Tamstos sunki atsakomybė prieš Tamstą ir prieš Lietuvos istoriją, jeigu Vilniaus byla bus galutinai pralaimėta tarptautiniame forume, tad aš tikiuosi paskirsi, Tamsta, delegatais į Hagą ne p. Zaunių su kun. Tamošaičiu, bet kitus, labiau prityrusius ir geriau apsipažinčius su tarptautine teise.

2. Klaipėdos byloje p. Zaunius pasirodė irgi šiek tiek griežtesnis, nepasidavė Vokiečiam be kovos, kaip pernykštėj Tarybos sesijoje šiek tiek pakritikavo Vokiečių skundą ir Mowinckelio nevykusį provokišką raportą. Bet neišlaikė tono iki galui, jau buvo besutinkąs priimti su keliom nežymiom pastabom labai nepalankų mums Mowick'io raportą, jei ne išikiša pirmininkas Henderson'as, kurie nukėlė Klaipėdos bylą į sekančią sesiją (gegužės mėn.).

Tad vėl pasitvirtina tas ką aš sakiau pernykščiuose mano pranešimuos Tamstai p. Prezidente, – Zaunius per jaunas, neprityręs, per daug žiūrįs į Lietuvos reikalus svetimtaučių (T. S.) akimis ir rodąs per daug „lankstumo“ ten, kur reik parodyt atsparumą ir griežtumą.

Bet Klaipėdos byla nebaigta, ji grįš 63 T. S. Tarybos sesijoje gegužės mėn., kur iš eilės teks pirmininkauti Kurcijui. Pirmininko prerogatyvos gana didelės. Ar ne geriau būtų, kad visi ginčytini klausimai su „Mémelenderiais“ būtų baigti prieš tarybos 63 sesiją namie be svetimtaučių išikišimo? Sveikai manančios T. S. sferos stebisi, kad nesurandama pas mus valstybinių priemonių taip sutvarkyti Klaipėdos reikalus, kad neatsirastų „piliečių“, drįstančių varyti aiškų išdavystės darbą su svetimos valstybės pagalba.

(Gaila, kad ši sakinių išbraukė Tamstos cenzūra iš mano straipsnio *Ryte*, kas gi čia blogo?). Stebėtina, kad Gubai ir Meyeriui taip lengvai išduodami užsienio pasai vykti Genevon dirbti Lietuvos griovimo darbą su svetimos valstybės pagalba. Ar nemanai, p. Prezidente, kad jiems vieta už tai Varniuose? Keista, kad pas mus daromos ceremonijos su „Mémelenderiais“, kai nedaroma jokių ceremonijų su ex-ministeriais. Juk, ar jie ne toki patys pavaldiniai, kaip ir kiti?

Jeigu jūs nesugebėtumėt suvaldyti „mémelenderių“ naminėm priemonėm ir išimti Klaipėdos bylą iš T. S. Tarybos dienotvarkės iki Gegužės mėn., tai ši byla eis į Hagos teismą remiantis 14 str. Pakto, o sprendimas jos bus daromas einant 13 str. Pakto, kaip nurodyta

17 str. konvencijos kuom bus sudarytas labai nepageidaujamas ir pavojingas precedentas ateičiai ir bus padarytas skaudus „blamage’-as“ Lietuvai už „nepildymą“ tarptautinių sutarčių.

Tai matai, Pone Prezidente, prie kokių pasėkmių bus prieita, jeigu Užsienių Reikalų Ministerijos vairas bus paliktas rankose jauno neprityrusio valdininkėlio, kuris taip sunkiai nusižengė prieš tautą ir valstybę, pernai leisdamas svetimai valstybei įsikišti į vidujinius mūsų reikalus ir net darydamas su ta svetima valstybe sutartį, neigiančią gyvuosius Lietuvos reikalus, lygią tautos ir valstybės išdavystei.

Tamsta, užuot jį nubaudęs ir pašalinęs, palieki vietoj ir pavedi jam toliau „ginti“ Lietuvos reikalus Genevoj. Jis grįžta Genevon Sausio mėn. apstatytas patarėjais: kun. Tamošaičiu, „juriskonsultu“ Petkevičium ir p. Klimu, kurie ne ką daugiau už jį patį orientuojasi Genevos **painiavoj**. Ginti, tarytum, jis gina, mūsų reikalus kiek stropiau, bet **ne sumaniau**, ne tik prižiūrimas savo patarėjų, bet ir mano dabojamas iš šalies. Savo pareškime T. S. Tarybai jis, pakritikavęs mažumėlių Vokiečių skundą, neįrodė, kad jis nepagrįstas tvirtais įrodymais, buk Klaipėdos statuto tūli straipsniai netiksliai esą vykdomi. Antra, laike diskusijų jis padarė didelę taktišką klaidą, kuomet Kurcijus reikalavo statyti ant balsavimo, kad pavesti Klaipėdos bylą specialiai Juridinei komisijai, jis neužprotstavo, užginčydamas teisę Vokiečiams ir net T. S. Tarybai, kokioj nors formoj spręsti Klaipėdos bylą einant 17 str. Klaip. konvencijos. Dėl to, kad, nors remiantis 1. punktu šio straipsnio kiekvienas T. S. Tarybos narys turi teisę atkreipti dėmesį Tarybos („signaler a l’attantion du Conseil“) į netikslų Klaip. Konvencijos vykdymą, bet einant 2 punktu 17 str. konvencijos esant nuomonių skirtumui tarp Lietuvos vyriausybės ir katros nors iš („principales Puissances alliees membre du Conseil“), t. y. tik Anglijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos, ginčas įgyja tarptautinį pobūdį ir tik tuomet gali būti einant 14 str. T. S. Pakto perduotas tarptautiniam Teismui Hagoj. Tad Vokietijos delegato pasiūlymas neturėjo čia jokios reikšmės, nei juridinio pamato.

Matomai p. Zaunius buvo nepakankamai įsigilinęs į prasmę 17 str. konvencijos ir dėl to nereagavo, gerai kad Pirmininkaujantis p. Henderson’as, matomai geriau už mūsų ministerių suprato 17 str. Klaip. Konvencijos, neleido T. S. Tarybai padaryti nedovanotiną klaidą ir atidėjo Klaip. Bylą sekančiai sesijai.

Tad spęskite, Pone Prezidente, ar galima tokiam „ministeriui“ pavęsti švenčiausių ir gyviausių Lietuvos reikalų ginimą?

Prie šios progos lai bus man leista dar nurodyti į kaikuriuos p. Zauniaus trūkumus: Jis šioj T. S. Tarybos sesijoje šaukiamas viename posėdy prie Tarybos stalo neatsiliepė ir reporteris (Quinones de Leon), palaukęs keletą minučių, perskaitė savo raportą, kas dėl Mitraukos incidento, mūsų delegatui nedalyvaujant. Kadangi tai buvo rytmetiniam posėdy, tai žurnalistų ir publikos tarpe pasigirdo sarkastiškų pastabų: „Zaunius pramiegojo posėdį“. Tūli, pasityčiodami ragino mane eiti pažadinti mūs ministerį.

Panašus incidentas mums garbės nedaro; juoba, kad tai atsitinka jau ne pirmą kartą. Kodėl taip atsitiko aš nežinau. P. Zaunius paskui, girdėjau, aiškinosi iš pradžių, kad girdi, jis iš anksto nebuvo kviestas į tą posėdį, paskui būk susitaręs iš anksto su Quinones de Leon „nestoti“ į posėdį. Netiesa. Kiekviena diena iš ryto skelbiama tarybos dienotvarkė ir kiekvienas delegatas turi laukti, kuomet jis bus pašauktas prie Tarybos stalo. Iš šito yra aišku, kad Zaunius **ne-pataisomas**, tai jau atsikartoja antru syk.

Antras dalykas, p. Zaunius prie T. S. Tarybos stalo labai keistai užsilaiko: jis visu pirma išsiima savo cigaretes, pasideda ant stalo, užsirūko cigaretę ir pučia dūmus į panosę T. S. Tarybos nariams... Iš šalies žiūrint, tas daro labai nerimto išpūdžio ir matomai erzina T. S. Tarybos narius. Tūli T. S. tarybos nariai laiko tokį Zauniaus užsilaikymą „piemenišku ir Lietuvai garbės nedarančiu“. Įsivaizduokite, p. Prezidente, kad Apygardos Teisme, ar Vyr. Tribunole advokatai, gindami bylas irgi imtų rūkyt ir pūst dūmus į panosę teisėjams.

Negalite įsivaizduoti, p. Prezidente, kaip tai vis žemina Lietuvos vardą. Man senam veikėjui, laužusiam pirmuosius ledus užsieny Lietuvos vardo ir garbės kėlime, labai skaudu matyti, kaip jauni valdininkėliai, kuriem per nesusipratimą iškeltiem ant aukštybių greit apsvaigsta galva ir jie be atodairos griauja tą, ką mes seniai sukūrėm dideliu vargu ir pasišventimu.

Pone Prezidente, siųskite šį jauną, neprityrusį, apsvaigusį iš puiybės valdininkėlį už konsulą, kur toliau nuo Lietuvos – į Pietų Afriką, ar Pietų Ameriką, kad jam darant gėdą Lietuvai bent civilizuo-tas pasaulis nežinotų. Bet dėl meilės Lietuvos nesiųskite jo daugiau nei Genevon, nei Hagon.

* * *

Kadangi, Pone Prezidente, užėjo kalba apie Lietuvos garbę, tai prie šios progos lai bus man leista padaryti dar keletą pastabų. Kai per-

nai viename mano raporte Tamstai aš pranešiau, kad Lietuvos vardas taip žemai nupuolė, kad Lietuva dabar jau nebegretinama su Albanija, bet su Liberia, – tai Zaunius aiškino tūliems, kad tas gretinimas paeina nuo „alfavito“: abu vardai prasideda nuo L. Deja, tikrovė ką kita sako, prašau įsitikinti iš pridedamos čia iškarpos laikr. *Travail*. Šiame straipsny daroma paralelė tarp Lietuvos ir Liberijos, kur T. S. taryba įsikišo dėl vergijos ir raginama T. S. tarybą sąryšy su Social-Demokratų atsiųstu T. S. Tarybai skundu ant Lietuvos įsikišti ir Lietuvoj, idant gražinti legalumą ir politines laisves, jau penkti metai panaikintas.

Labai gaila, kad Tamstos vardas, kaip „prezidento be mandato“ yra įveltas šiame ir kituose terliojančiuose Lietuvą svetimtaučių straipsniuose. Skaudu ir liudna!

Argi negalima būtų, Pone Prezidente, sutvarkyti šį dalyką taip, kad mums, lietuviams, gyvenantiems užsieny, nereiktų rausti už savo tėvynę. Juk, Tamsta, pareiškei pernykščiam Tautininkų suvažiavime, kad tol būsi Lietuvos prezidentu, kol turėsi pasitikėjimą... Tad, ar nemanai Tamsta, kad priderėtų atsiklausti tautos visuotino balsavimo keliu, kaip savo laiku buvai Tamsta sumanęs, idant patikrinus tautos pasitikėjimą. Dabar gi svetimtaučių spauda mums bado akis, kad Lietuva, kuone arčiau negu Liberia, valdoma prezidento be mandato.

Neįsižeiskite, Pone Prezidente, man labai nemalonu apie tai rašyti, bet pats Tamsta matai iš iškarpų ką užsienio spauda rašo apie Tamstą ir vyriausybę.

* * *

Tankiai prikišama Lietuvos vyriausybei, būk ji kankinanti **torturo-
mis** politinius belaisvius (žiūr. iškarpa priede). Tai, be abejonės, šmeižtas paleistas Lietuvos priešų, bet šis gandas labai žemina Lietuvos vardą. Ar nebūtų galima šį gandą kategoriškai demontuoti, juk aš nemanau, kad tai būtų tiesa ir kad Lietuvoj būtų atnaujinama Inkvizicija.

Dabar, prasidėjus Lietuvoj vyriausybės kovai su Bažnyčia, viso užsienio spaudoj paplito daugybė labai nepalankių Lietuvai straipsnių, smarkiai kritikuojančių vyriausybę ir Tamstą, kur vėl prikišama, kad Tamsta prezidentauji be mandato. Šios žinios ypač smarkiai buvo paplitę laike T. S. Tarybos sesijos, kas sudarė labai nepalankią nuotaiką Lietuvai.

T. S. sferose vis daugiau girdisi nuomonių linkstančių prie to, kad

Lietuvoj susidariusi tokia politinė būklė, kuri netolimoj ateity tur būt reikalaut T. S. intervencijos, kaip Liberijoje, formoj specialės tarptautinės anketos.

Teko man girdėti iš patikimo šaltinio, kad ne seniai lankęsis Lietuvoj vienas T. S. sekretoriato narys, apie kurį taip labai pas mus buvo šokinėta, sugrįžęs įteikė T. S. sekretariatui slapta raportą apie vidujinę Lietuvos politinę būklę, kurią piešia gana juodom spalvom ir kvalifikuoja artima **anarchiškai**.

Mūsų priešai, kurie stengiasi visom priemonėm mus sudiskredituoti pasaulio akyse, idant paskui lengviau galėtų mus suvįsu sulikviduoti, agituoja T. S. sferose, kad Lietuvoj būtų daroma kuo greičiau intervencija, kaip Liberijoje einant 1. str. 2 punktu Pakto, kur yra pasakyta, kad priklausančios prie T. S. valstybės privalo „valdytis laisvai“ (se gouverner librement) ir „turi duoti garantijas, kad nuširdžiai pildys savo tarptautinius pasižadėjimus“ (engagements). Lietuva, girdi, šių abiejų sąlygų nepildanti: pirma, valdoma ji yra prezidento be mandato ir vyriausybės be parlamento kontrolės; antra, Lietuva, nepildanti savo tarptautinių pasižadėjimų, būtent: konkordato su Vatikanu str. 13 ir 25 ir neturėdama Parlamento negali duoti jokios garantijos, kad šie pasižadėjimai bus ateity pildomi savavališkos vyriausybės. Ypač stengiamasi čia labai išnaudoti prieš Lietuvą konfliktą su Vatikanu dėl konkordato. (Priede iškarpa iš *Journal* iš Paryžiaus ir *Liberté* iš Fribourgo.)

Skaitau taipo jau savo priederme pranešti Tamstai ir gaudus, kurie čia vaikščiojo laike T. S. tarybos sesijos apie Klaipėdą, negarantuodamas jų tikrumo.

Prieš pat T. S. Tarybos sesiją buvo pasklidęs gandas T. S. sekretoriato sferose, būk hitlerininkai ruošiasi padaryti „putch'ą“ Klaipėdoj Sausio 15 d. laike atvadavimo sukaktuvių minėjimo. Jie gyrėsi, kad „Litauer'iams reikėjo 3 dienų užimti Klaipėdą, o jie gražinsią Klaipėdą Vaterland'ui į 3 valandas“. Šis gandas rado net tūlą atgarsį ir spaudoj (iškarpa priede) apie tai aš savo laiku išpėjau telegrafiškai Klaipėdos Gubernatorių.

Laike gi pačios sesijos buvo pasklidęs gandas, kad Brüningas po savo atsilankymui Tilžėj prieš pat T. S. Tarybos sesiją pataręs Mėmelenderiams kol kas putch'o nedaryti.

T. S. Sekretoriatas, kuris turi labai gerai suorganizuotą informacijų aparatą (biurai Paryžiuoj, Londone, Berline, Romoj, Tokio ir k.) yra nuomonės, kad Vokiečiai putch'ą Klaipėdoj darys labai netolimoj ateity, idant turėti rankose „gage“ mainų objektą su Lenkais už Dan-

ciga. Aš skaitau savo priederme pranešti Tamstai, Pone Prezidente, ką girdžiu ir patiriu, o Tamsta, tikiuosi duosi kam pridera atatinkamus parėdymus, **kad tai neatsitiktų.**

* * *

Viename pernykščių mano pranešimų rašiau Tamstai: „neatgavę Vilniaus greit nustosime Klaipėdos ir pačio Kauno“. Tai matai Tamsta, kad tai ne metafora: Vokiečiai baigia stumti Lietuvą iš Klaipėdos ir „putch'as“ bus jų pragariško darbo užbaiga; maža to, ar nematai Tamsta, kad Vokiečiai tiesia savo šventvagišką leteną ant Kauno ir ant visos Lietuvos, jų įstaigos, įmonės, mokyklos dygsta kaip grybai po lietui Kaune ir ypačiai Suvalkijoje, kur jau yra supirkę apie 1/4 žemės, pasinaudodami nelemta Voldemaro sutartimi.

Tad ar galima užmerkti akis ant Vokiečių pavojaus? Aš šį klausimą pradėjau ir manau toliau gvildinti spaudoj (*Ryte*), bet deja, Tamstos cenzūra labai gaišina. Kodėl? Ar ne metas būtų panaikinti cenzūrą, karo stovį? – kas mums garbės užsieny nedaro. Ar nemainai, Tamsta p. Prezidente, kad laikas būtų grįžti prie normalės politinės būklės? Į T. S. sekretoriatą nesiliauja plaukę skundai nuo įvairių Lietuvos politinių grupių, reikalaujant T. S. intervencijos. Kaip viršų minėjau pradeda atsirasti T. S. sferose jau nemaža šalininkų intervencijos Lietuvoj, kaip Liberijoje, **jei greitu laiku nebus panaikinta diktatūra ir nebus sušauktas Seimas.** Ypačiai ši orientacija sustiprėjo, kai pasklido užsieny gandas apie konfliktą su Vatikanu dėliai Konkordato sulaužymo ir prasidėjo Vyriausybės kova su Episkopatu ir Katalikų akcija.

Darykite rodą, p. Prezidente, kad Lietuvą neištiktų šis pažemini-mas.

J. Gabrys

Priede 4 iškarpos.

P. S. P. Prezidente, paskirkite rimtus ir sąžiningus gynėjus į Hagos teisimą (tik susimildami nesiųskite Zauniaus). Aš irgi rengiuosi nuvykti Hagon prižiūrėti mūs gynėjus.

Parašysiu Tamstai raportą kaip paprastai.

J. G.

*Nr. 4. Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, kuriame jis kritikuoja Lietuvos politinę santvarką**

J. M.

Antanui SMETONAI,

einančiam Respublikos Prezidento pareigas.

Pone Prezidente,

Šaukiesi Tamsta „į Tautą“ (lapkričio 24 d.), piršdamas save į prezidentus. Gerai! Prisiminei Tamsta, kad virš Tamstos ir Tamstos vyriausybės, viešpataujančios dabar Lietuvoj, yra dar Tauta.

Taigi leiski dabar Tamsta, man, tautos veteranui, pražilusiam kovose už Lietuvos atvadavimą nuo svetimųjų jungo, veteranui, kuris buvo kalinamas, tremiamas, kursai su ginklu rankoje kovojo ir liejo savo kraują už tautos laisvę (sužeistas 1905 m. Spalių 25 d. ties Mikais Mariampolės apskr.), kursai prieš karą, priverstas gyventi toli nuo Tėvynės, nesiliovė skynęs takus, ruošęs dirvą mūs Tautos nepriklausomybei (Liet. Inf. Biuras Paryžiu), kursai, kaip Tamsta turbūt gerai atsimeni, karo metu kūrė laisvoj Šveicarijoj būdamas, nepriklausomą mūs valstybę, – tarti žodį mūs Tautos vardu, atsiliepiant į Tamstos atsišaukimą „Į Tautą“, nes pati Tauta negali dabar dėliai Tamstos sudarytų apystovų laisvai tarti savo žodį.

Man, toli stovinčiam dabar nuo mūsų krašto politinių aistrų, kurių sukūry esi Tamsta, skaidriau ir geriau galima matyt ir įvertint susivėlusią, susipainiojusią politinę būklę, kurioj atsidūrė mūsų Tauta.

Tamsta savo atsišaukime „Į Tautą“ palietei visą eilę opijų ir gyvųjų mūsų Tautos reikalų, nuo kurių vienokio ar kitokio įvertinimo ir vystymo prigulės, ar mūsų tauta ir valstybė išliks gyva, išeidama iš sunkaus vidujinio krizio ir vystysis, ar turės žūti.

Leiski Tamsta, ne visame sutikti su Tamstos įvertinimu reikšmės ir prasmės perversmo 1926 m. Gruodžio 17 d. Jei šis įvykis buvo reakcija prieš anarchiją iš apačios, prieš tūlus „palaiduosius gaivalus“, norėjusius išnaudoti vyriausybės „silpnumą“, tai šį įvykį negalima vertinti, kaipo reakciją kaipo prieš „Seimų nevykusią politiką“. Pirmųjų Seimų politika atliko didelį valstybės kūrimo darbą, išgavo Lietuvai užsienio pripažinimą „de jure“ ir įvedė mūsų tautą į civiliizuotų tautų tarpą (Tautų Sąjungą).

Paskutiniam Seimui pasirodžius nedarbingu esant, Tamsta jį paleidai, bet kodėl nesušaukei naujo?

Nuo čia prasideda mūsų politinio gyvenimo painiava. Tamsta užuot sušaukęs Seimą, kaip tai buvai pasižadėjęs padaryti atskiru aktu, neištesėjai. Užuot taisęs ar keitęs senąją konstituciją, konstitucijoj numatytu būdu, vietoj to paskelbdinai naująją konstituciją 1928 m. gegužės 25 d.

Ar nemanai Tamsta, kad ši konstitucija privali Seimo sankcijos, kursai privalo būti sušauktas ir jo patvirtinimai turėjo būti pateikta Tamstos konstitucija? Argi net ir Tamstos pačio paskelbdinta konstitucija nepripažįsta Tautai suvereninę valdžią ir, remdamosi šiuom dominuojančiu visą konstituciją dėsniu, suteikia visiems Tamstos leidžiamiems įsakymams, įstatymams **tik sąlyginę galę**: „ligi Seimas juos nepakeis“ (str. 53)? Priešingai, argi neišeitų, kad suvereninė valstybės valdžia priklauso Tamstai, o ne Tautai?

Tamstos paskelbtosios Konstitucijos 34 str. duoda, berods, Tamstai, kaip Respublikos Prezidentui, teisę įvesti karo arba kitą kurią nepaprastą „padėtį“, bet tai tik „kilus karui, ginkluotam sukilimui, ar kitokiems pavojingiems neramumams valstybėj.“ Dabargi nei vieno minimų sąlygų Lietuvoj nėra, tai kam gi laikoma visam krašte karo padėtis? Ar tam, kad „sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas (str. 12–18)? Argi būtų tiesa ką sviestas kalba, kad Tamsta, be karo stovio nemokąs valdyti?

Tamsta savo manifešte „Į Tautą“ sakai: „šio istoringo įvykio (gruodžio 17 d.) dėka man buvo lemta prisiimti aukštoji Respublikos prezidento valdžia“. Taip! Bet kokiom sąlygom? Ar Tamsta nepasižadėjai pirmbuvusiam prezidentui K. Griniui prieš jo atsistatydinimą **saugoti** konstituciją? Ar Tamsta Seimo išrinktas Valstybės prezidentu neprisiekei šventai pildyti ir **saugoti** konstituciją? Ar ištesėjai?

Toliau Tamsta sakai: „iš manęs ir mano vyriausybės laukta krašto buities pagerinimo“. Taip! Buvo laukta! Bet ar sulaukta? Ar nebuvo sugriauta pilietinė taika ir ramybė? Ar nebuvo vienai politinei grupei („tautininkų“) suteiktos ne tik visos teisės, bet ir privilegijos? Ar nebuvo atimtos iš piliečių visos teisės, konstitucijos garantuotos? Nesant pilietinės taikos ir ramybės mūsų krašte, argi galima kalbėti apie „krašto buities pagerinimą“? Ar 44-tasai str. Tamstos pačio paskelbtosios konstitucijos neliepia Tamstai, kaipo Resp. Prezidentui „**būti visiems lygiai teisingu**“?

Savo atsišaukime „Į Tautą“ Tamsta sakai: „Nusimanydamas pri-

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 91–95 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

siėmęs didžią pareigą prieš savo tautą, jaučiausi turįs teisę sutvarkyti šalį, ne tiek sekdamas seimų įtvirtintomis vėžomis, kiek vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sąžine bei patyrimo nuovoka ir įsiklausydamas mūsų visuomenės balso bei pritarimo. Visą laiką juttau paramą“. Taigi sulig Tamstos pareiškimo ir prisipažinimo išeiina, kad Tamsta tvarkei ir tebetvarkai šalį nesivaduoamas Konstitucija – „seimų įtrintomis vėžėmis“, bet „savo ir savo bendradarbių sanžine“. Bet ar nežinai, Tamsta, kad asmens sanžinė, nors tai būtų ir Prezidento sanžinė, tai ne juridinė norma, ji yra labai lanksti, linkusi pateisinti ir labai nepateisinamus dalykus. Argi Tamsta normuodamas „valstybės dalykus“ pasiremdamas „vien savo ir savo bendradarbių sanžine“, ar kitaip sakant **nuožiūra** nesijauti pats prasižengiąs ir verčiaš prasižengti ir savo bendradarbius prieš įstatymus, prieš Konstituciją? Jeigu Tamsta buvai ir esi pasiryžęs tvarkyti šalį „vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sanžine“, tai kam dar reikėjo skelbti 1928 m. naująją konstituciją?

Ar nematai, Tamsta, kad „vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sanžine“ o ne konstitucija, visą mūsų Tautą padarei valdininkų sauvaliavimo auka? Taigi ar neišeina, kad suvereninė valstybės valdžia priklauso ne Tautai, kaip yra numatyta konstitucijos 1 str., bet Tamstai, Tamstos vyriausybei, karo komendantams, apskričių viršininkams ir policijai?

Ar tauta iš suverenybės subjekto, nevirsta jos objektu ir susidaro mūsų valstybėj būklę diametraliai priešingą numatytai konstitucijoj? Ar neišeina, kad Tamsta „vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sanžine“ seki dėsnį: „**princeps legibus solutus**“, kursai, kaip žinai Tamsta iš viešosios teisės, pateisina kuo aršiausį despotizmą?

Ar nemanai Tamsta, kad mūsų Tauta, vengdama 1926 m. anarchijos iš apačios, pakliuvo į anarchiją iš viršaus?

Juk, tūrbūt, Tamstai, kaipo teisininkui, yra žinoma, kad kai vyriausybės organai nesivaduoja teisės normomis (konstitucijos nuostatais), o savo nuožiūra (sanžine), tai jie kelia krašte anarchiją? Taigi ar neatrandi, Tamsta, kad ir dabar kaip 1926 „pasidarė visur ir visiems klaiku“ (vartoju Tamstos pačio žodžius?).

Ar nemanai Tamsta, kaipo buvęs demokratas, kad atėjo dabar vyriausias laikas visiems demokratiniams nusistačiusiems piliečiams priminti visiems vyriausybės organams, kad jei liovėsi anot Tamstos „vaduotis savo sanžine“ (nuožiūra) pradėtų vadovautis **Konstitucija**.

Ar nemanai Tamsta, kaip aš, kad gerbtina yra ta tauta, kuri verčia **visus** gerbti savo pagrindinius **įstatymus (Konstituciją?)**.

Sakai Tamsta, kad „įsiklausei mūsų visuomenės balso bei pritirimo ir visą laiką jautęs paramą“. Argi? Apie kokį visuomenės pritarimą gali būti kalba, siaučiant visam krašte karo padėčiai, karo cenzūrai, nesant laisvės žodžio, spaudos ir susirinkimų konstitucijos garantuotų (str. 12–18). Nebent Tamsta turi galvoj *Liet. Aido, Mūsų Rytojaus* ir kitų valdžios organų pritarimą? Bet, ar tai visuomenės pritarimas ir parama?

Tamsta sakai: „Norint gaivinti tautos pasitikėjimą savimi, man teko griežtai pasukti valstybės vairas tautiška linkme, tariant daryti ir valdyti taip, kaip verčia atsargiai įžiūrėti tikrieji Lietuvos reikalai, o ne kaip skelbia išsvajotos ir iš svetur atsineštos partijų programos, skaldančios mūsų vieningą tautą“.

Ar tai karu ir karo lauko teismais gaivinamas „tautos pasitikėjimas savimi“? Ar mirties bausmė? Ar mūsų tautos skaičius jau toks didelis, kad mūsų tautos vadai, „vaduodamiesi savo sanžine“, baustų savo tautiečius mirties bausme, net dėl politinių bei socialių įsitikinimų skirtumo? Ar tai tautiška linkmė? Ar tai taip liepia valdyti atsargiai įžiūrėti tikrieji Lietuvos reikalai?

Ar Tamsta manai išlaikyti tautos vieningumą naikindamas partijas vien policijos ir draudimo priemonė? Negi galima iš visų Lietuvos piliečių reikalauti vieningos pasaulėžiūros? Ar tai nebūtų mūsų tautos guldymas į Prokrusto lovą?

Tamsta sakai: „naujieji pagrindiniai dėsniai kraštui valdyti arba naujoji konstitucija, mano paskelbdinti, nori atatikti mūsų tautos būdą ir jos savybes, siekius turėti pastovesnę valdžią. Naujas, dabar veikia savivaldybių įstatymas turi tikslą išauklėti juo buriamą ūkią ir kultūros vienetų sugebėjimą rūpintis vietos reikalais ir supratimą glaudžiai dirbti su visomis valdžios įstaigomis. Ir kitų mano išleisdintų įstatymų pagrinde tolygi vedamoji mintis“.

Gerai! Paskelbdinai Tamsta savo pagrindinius dėsnius kraštui valdyti naująja konstitucija, nesiginčysim katra geresnė... Bet kodėl jos nevykdai? Kaip jau seniau aš Tamstai rašiau iki šiol Tamsta tevykdei tik 53 str., duodanti Tamstai gale leisti įsakymus, įstatymus, turinčius galios ligi Seimas juos nepakeis, ir suteikia Tamstai, kaipo Resp. Prezidentui, Seimo teises, numatytas 31, 32, 64. Taigi išėitų, kad suvereninė valstybės valdžia priklauso ne Tautai, bet Tamstai. Kas, berods, būtų priešinga antram posmui pirmojo str. naujosios Konstitucijos, Tamstos paskelbdintos. Ar nemanai Tamstai, kad ši kontradikcija būtų lengvai prašalinta, jeigu Tamsta naudotumeis ypatingom teisėm suteikiamom Resp. Prezidentui šio 53 str. tik kaipo iš-

imtina, o ne nuolatina prerogatyva „Seimo sesijų tarpe“? Ar nemanai Tamsta, kad penkeri metai savindamasis Seimo teises laužai Konstituciją Tamstos pačio paskelbdintą (str. 1 ir 53?). Ar tokiom priemonėm Tamsta „sieki turėti pastovesnę valdžią“?

O savivaldybių įsakymas-įstatymas, irgi Tamstos paskelbdintas? Ar jis atatinka pagrindinius dėsnius naujosios konstitucijos? Ar jis nenusikalsta demokratybės dėsniui, pažymėtam pirmam posme pirmojo straipsnio naujosios Konstitucijos, Tamstos paskelbdintos? Jei taip, tai ar jis nenustoja galios, kaipo įstatymas priešingas Konstitucijai einant 3 str.?

Ar nemanai Tamsta, kad veikiąs dabar savivaldybių įstatymas, kuris buvo boikotuojamas milžiniškos mūsų visuomenės dalies dėliai jo antidemokratiškumo gali „išauklėti juo buriamą (?) ūkio ir kultūros vienetų sugebėjimą rūpintis vietos reikalais“?

Jei savivaldybių įstatymas, kaipo priešingas konstitucijai yra neteisėtas tai, ar gali būti teisėtas, Respublikos Prezidento rinkimų įsakymas-įstatymas, paremtas savivaldybėmis (einant 4 ir 5 str. minėto įstatymo?)

Ar nemanai Tamsta, kad Resp. Prezidentas, turįs „Seimo sesijų tarpe“ svarbiausias, Seimo prerogatyvas einant 53 str. n. konstitucijos tai ar jis neturėtų būti renkamas tokiu jau būdu, kaip ir pats Seimas, t. y. visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, kaip J. Š. Amerikos valstybėse, Vokietijoje ir visur kitur, kur Prezidento teisės yra plačios; ar bent ypatingieji Tautos atstovai, kaipo Respublikos Prezidento rinkikų institutas, numanytas 43 str. Tamstos paskelbdintos konstitucijos, neturėtų būti renkamas lygiai kaip ir Seimas visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcline rinkimų sistema, kaip tai numatyta 25 str. naujosios konstitucijos?

Bet patsai Respublikos Prezidento rinkimų įsakymas-įstatymas, ar paskelbtas teisėtai? Argi šį įstatymą neprivalė išleisti Seimas einant 29 str. naujosios Konstitucijos? Argi patsai Tamsta galėjai leisti šį įsakymą-įstatymą, juoba kad tai nėra ypatingai numatyta 53 str. n. konstitucijos ir Tamstai, kaipo vieninteliam kandidatui į Resp. Prezidentus argi išpuolė tai daryti?

Einant 43 str. šio įsakymo-įstatymo rinkikų instituto pirmininkavimas pavedamas „*ex officio*“ Ministeriui Pirmininkui, taigi ar yra nuoseklu ir teisėta ekzekutyvo nariui duoti įtakingiausią vaidmenį vyriausio ekzekutyvo šefo rinkimuos, kai jis yra pastatęs savo kandidatūrą, juoba kad jisai yra dar pirmininkaujančio giminaitis?

Argi šio įsakymo-įstatymo nenuoseklumas nekalbant jau apie jo

nejuridinę struktūrą ir daugybę neteisėtumų, nekrito Tamstai į akį ir ar nepastebėjai Tamsta jo prieštaravimą 1 str. n. konstitucijos ir dėlto neturinčiam galios einant 3 str. n. konstitucijos? **Taigi ar Tams-tos išrinkimas į Resp. Prezidentus gali būti teisėtas, jei patsai Resp. Prezidento rinkimų įstatymas yra neteisėtas ir paremtas Ypat. Taut. atst. institutu, stovinčiu ant neteisėtų pagrindų?**

Argi kokioj nors šaly civilizuotojo pasaulio daromi rinkimai, esant krašte karo padėčiai, karo cenzūrai, nesant laisvės žodžio ir susirin-kimų? Argi tai rinkimai? Argi tai nėra absoliutus paneigimas 1 str. konstitucijos?

Ar Tamsta nepareiškei pernai Tautininkų suvažiavime, kad tol pre-zidentausi, **kol turėsi pasitikėjimą?**

Be abejo Tamsta turėjai galvoj Tautos (ar jos didžiumos), pasiti-kėjimą, o ne kai kurių piliečių!

Bet dabar argi galima kalbėti apie Tautos pasitikėjimą? Ar toks „**pasitikėjimas**“ Tamstą patenkina?

Ar Tamsta negirdėjai, ką sako apie šiuos rinkimus užsienio spau-da? Ar nesijauti Tamsta skaudžiai pažeminęs visą Tautą ir pats save?

Kai šis mano raštas pasieks Tamstą, būsi Tamsta, be abejonės „iš-rinktas vienbalsiai“ bet ar taip turi būti renkamas tautos vadas?

Atleiski Tamsta, aš Tamstos sveikinti negaliu.

Nepyki Tamsta už šiuos klausimus, kurie skverbėsi man senam demokratui į sielą, skaitant Tamstos atsišaukimą „Į Tautą“ ir Resp. Prezidento rinkimų įstatymą ir kuriuos aš pastačiau Tamstai „**sine ira et studio**“, kaipo buvusiam bendradarbiui „Liet. Demokratų par-tijos centro komitete“, Vilniaus Didž. Seime (1905 m.) ir karo metu Šveicarijoj bekuriant Lietuvos valstybę (1905–1918 m.).

Aš nenustojau vilties, kad Tamstos sielos gelmėse neišgėso dar tikra mus Tautos ir gimtojo krašto meilė, kuri švietė mums anais laikais ir kad to jausmo vedamas atsisakysi Tamsta daręs su mūsų Tauta pavojingus diktatoriškus eksperimentus.

Mūs Tauta ir kraštas stovi angoj labai svarbių ir pavojingų įvy-kių sąryšy su pasauline konjunktūra ir vėl grėsiančiu nauju pasauli-niu karu. Mes galėsime išeiti gyvi iš besiartinančios audros, tiktai jeigu subursime į krūvą **visas** mūs jėgas, kaip 1915–20 m., atstatysi-me krašte pilietinę taiką ir kai politinės grupės turės galimybės ben-dradarbiaut su demokratine, o ne diktatoriale vyriausybe susitari-mo, o ne pritarimo pagrindais.

Įvykiai eina žaibo greitumu, skubėki Tamsta grąžinti Tautai kon-stitucinę tvarką, kad pasaulinė audra neištiktų mūs neprisirengusių.

J. Gabrys

La Chaux, Vevey.

(Šveicarija).

1931 m. Gruodžio 10 d.

Buvęs Lietuvos Demokratų Partijos Centro komiteto narys,
Buvęs Didž. Vilniaus Seimo generalinis sekretorius,
Lietuvos Valstiečių Sąjungos įkūrėjas,
Pirmojo Lietuvos Informacijų biuro įkūrėjas ir vedėjas Paryžiuje ir
Šveicarijoje,

Tautos Fondo ir Tautos Tarybos Amerikoje sumanytojas ir įkūrėjas,
Lietuvių Tautos Tarybos Šveicarijoje įkūrėjas ir vedėjas,
Tautos Tarybos Lietuvoje sumanytojas ir įkūrėjas,
Vienas Lietuvos valstybės kūrėjų,
Vienas Klaipėdos krašto atvaduotojų.

P S. Prašau nesistebėti, kad aš išskaičiuoju čia svarbiausius mano „etat de service“ (tarnybos etatus) mūsų tautos tarnyboje, kurie suteiks Tamstai duoda man teisę tarti žodį mūsų tautos vardu atsakant į Tamstos atsišaukimą „Į Tautą“.

J. G.

*Nr. 5. Juozo Gabrio slaptas pranešimas prezidentui Antanui Smetonai apie tarptautinio gyvenimo peripetijas**

Geneva. 4.1. [19]35.

Pone Prezidente,

Turiu garbės šiuomi pranešti Tamstai **konfidencialiai** šias žinias, kurias aš čia (Genevoje) patyriau iš patikimo šaltinio.

Gruodžio mėn. čia dar viešint Litvinovui, jo turėta daug pasitarimų su vienu patikimu Fr. Roosevelt'o žmogum, kuris yra taip jau Waalstr. finansininkų atstovas; jų buvo prieita prie išvados, kad būsimą pavasarį balandžio mėn., reikia Japonams iškelti Tol. Rytuose preventyvi karą pirma negu jie suspės užbaigti savo pasirusimą ir ypač pirma negu jie apturės techniškąją pagelbą nuo Vokios (slapta sutartimi tarp Japonų ir Vokiečių esą numatytas pristatymas pavasary 1935 Japonams aviacijos motorų, tankų, nuod. dujų ir 500 inžinierių ir aviatorių).

Tam tikslui tapę nustatyta:

1. Suv. Š. Am. valstybės suteiksia šiaur. Kinams (Nankino vyr.) pinigine ir technikine paramą jų kariuom. paruošimui ir ypač stiprios kinų aviacijos įkūrimui.

2. Reikalui esant Suv. Am. valst. laivynas remsiąs Sov.-kinų akciją prieš Japoniją Ram. vandenyne.

3. Sausumoj Sovietų jėgos veiksia bendrai su Kinais.

4. Sovietams būsianti duota Suv. Am. Valst. finansinė parama jos ginklavimosi užbaigimui ar tiesiog, ar Prancūzijai tarpininkaujant.

Kadangi Nankino vyriausybėj generolas Chang-Kai-Chek'as ir tūli kiti linkstą į susitarimą su Japonija ir idant tam užbėgti už akių, aukštosios sferos T. S. sekretariato, kurios dirba išvien su Maskva ir Washington'u prieš Japoniją, tam tikslui siunčiama dabar į Kinus p. Haas'ą, transito sekcijos šef'ą (pranc.-žydų kilmės). Jis jau daug kartų yra buvęs Kinuos (tarp kitko su lordu Lytton'u 1932 m.). Jo missijos tikslas neprileisti prie susitarimo tarp Japonijos ir Nankin'o vyriausybių ir būti junte [jungtimi] tarp Nankino-Washingtono, iš vienos pusės, ir Maskvos, iš kitos pusės.

Atsižvelgiant į slaptą Vokios su Japonais sutartį prieš Sov. Rusiją kilęs karas Tol. Rytuose iššauktų automatiškai karą Vokios su Rusais vakaruose.

Čia Lietuva su visa Pabalte patektų tarp kūjo ir priekalo. Esamom žiniom Vokė yra pasiūliusi Lenkijai kompensatą Ukrainoj (pravoberežnaja Ukr. su Kievu ir Odessa) už liuosas rankas Lietuvoj ir visoj Pabaltėj. Bet ar Lenkai pasiūlymą priėmė? Nežinia. Sako, kad Lenkai svyruoja.

Iš kitos pusės yra žinoma, kad Japonai yra pasiūlę Lenkams ofensyvę ir defensyvę sąjungą prieš Rusus. Jap. agentai veda derybas su buv. hetm. Skoropadskiu ir tūlais kitais Ukr. emigrantais Paryžiu. Tas viskas patvirtintų, kad kas tai ruošiama. Tačiau iš Japonų šaltinio man yra žinoma, kad Japonai vengsį konflikto ateinančiais metais, nes jaučiasi nepakankamai pasiruošę. Bet ir šita apystova patvirtintų norą Suv. Am. Valst. ir Sovietų su Nankino parama užšaukti preventyvį karą su nepakankamai pasiruošusiu priešu.

Vokiečių pastangos susitarti su Prancūzais visais opiais klausimais liudytų, kad Vokiai rūpi turėti užtikrintą užpakalį, idant visą savo svorį galėtų mesti į Rytus. Tas viskas patvirtintų Rudolf'o Hess'o pareiškimą padarytą pernai Rugsėjo mėn., būtent: „karas tarp Prancūzijos ir Vokietijos gal būsias suvisu nereikalingas, nes bėgyje ateinančių 18 mėn. turėsias kilti karas tarp Japonijos ir Rusijos. Vokietija nesnausianti. **Rytrūsiai išsiplėsia į visą Pabaltę.** Lenkai išsiplė-

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 30-32 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

sią iki Juodajai jūrai. Po viso to Vokietija gautų **persvarą** Europos kontinente ir Prancūzija turėsianti nusileisti jai, tarytum būtų pralaimėjusi karą“.

Laval'io politika **tarytum** pritaria šitam planui. Pereitoj gruodžio T. S. Tarybos sesijoj Laval'is turėjo čia, Genevoj, slaptų pasitarimų su Hitler'io pasiuntiniu, kur tarp kitko būk buvę numatyta, kad jeigu Saare dauguma būsianti už „status quo“, tai, jeigu Vokietija grįšianti į Taut. Sąjungą, ji gausianti iš T. S. mandatą ant „Saargebiet'o“. Dėlto Vokė sutiko leisti užimti Saarą tarpt. kariuomenei ir dėlto Anglai sutikę pasiūsti savo kariuomenę, ko pirma nenorėję padaryti. Iš kitos pusės, „Saaro“ atskyrimo muito siena nuo Prancūzijos nori galingasis Prancūzijos „Comité des Forges“ su „Schneider-Creusot“ (ginklų ir Amunicijos dirbtuvės) idant atsikratyti „Saaro“, dirbtuvių konkurencijos. Ta kryptimi manevravo čia p. Morize-as, Saaro vyr. Komisijos narys, žinomas kaip „Comité des Forges“ žmogus. Atrodo, keista – nors prancūzas, tačiau dirba prieš Prancūzijos interesus.

(Leidžiūosi į šias smulkmenas, dėlto kad tarp. politikoj esama vingių, kurie nesuprantami, jeigu nėra žinomi užkulisiai. O mūsų naminėj politikoj argi dabar neaiškėja tūli praeities dalykai, žinant „diplomato“ Sidzikausko pinigines aferas ir politinio avantiūristo Vol-demaro, kaip Tamsta pats jį teisingai charakterizavai, tūlus ryšius ir palinkimus...)

Grįžtant prie temos, iš kitos pusės, turiu pranešti, kad Laval'is turėjo čia irgi daug pasitarimų su Litvinovu. Laval'is yra žydų kilmės, kaip ir Litvinov'as, tad pasitarimai ir susitarimai tarp jų eina gan sklandžiai, rezultate žinomas protokolas dėl „Rytų pakto“, vadovaujantis tikslas jų politikos esąs:

1) Izoliuoti Vokietiją; 2) įtraukti ją atgal į Taut. Sąj., kur ji galėtų būti kontroliuojama; 3) apsupti ją priešingų valstybių kordonu, idant ji negalėtų pulti Rusiją iš vakarų, kilus karui su Japonija arba Prancūzija. Šiam tikslui daroma pastangų atitraukti Lenkiją nuo Vokios (iš čia generolo Sikorskio grįžimas į Varšavą ir žinoma jo akcija). Taip jau dedama nemaža vilties į Pabaltės sąjungą ir pirmoj eilėj į Lietuvą.

Tokiū būdu mes tapome „pion'u“ ant pasaulinės politikos šachmatų lentos. Visas dalykas tame, kad pasauliniai lošikai nepastumtų mus ten kur nereikia, ar nepadarytų kokių mainų objektu. Čia atsieina mums budėti ir budėti... Tam tikslui, pone Prezidente, aš skaičiau savo priederme pranešti Tamstai kaipo vyriausiam mūsų tautos budėtojui kas man žinoma.

Už kelių dienų čia vėl renkasi T. S. Taryba dėl Saaro plebiscito rezultatų. Bus, žinoma, vėl slaptų pasitarimų tarp Laval'io-Litv. Simon'o ir kitų, jei ką sužinosiu, pranešiu.

Geneva 5.1.35.

Šiandien telegr. agentūros paskelbė čia žinią apie įkūrimą Lietuvos ir Latvijos karo tarybų, T. S. sekretariato sferose tas sukėlė didelio susidomėjimo, na, ir **pritarimo**. Matoma, kad Pabaltėj rimtai susirūpinta „Drang nach Osten“ pavojum. Lietuva ir jos vyriausybė, kaip rašiau pareitam pranešime turi gerą spaudą drąsiai priešindamasi hitlerizmui. P. Tūbelio kalba irgi palankiai spaudos komentuojama. Džiugu ir malonu! Kaip toli mes esame šiandien nuo nelemto Voldemaro ir Zauniaus klaidų ir ex-cessų.

Teko man šiandien pripuolamai patirti, buk vokiečių yra duota slapta instrukcija Klaip. bylos kaltinamiesiems kaip galint užtęsti ilgiau bylą, jei galima iki pavasariui, kada jie būsia **išvaduoti**. Šis gandas pasiekė iš vok. šaltinio, irgi patvirtintų tą, ką viršuj minėjau.

Su aukšta pagarba.
J. Gabrys

*Nr. 6. Juozo Gabrio pareiškimas Šveicarijos konsului Kaune, Federalinio Politinio Departamento Direktoriui dėl jo garbės įžeidimo ir Šveicarijos valdžios susirašinėjimas šiuo klausimu**

1936 m. sausio 16 d.

La Chaux
Mont de Corsier
prie Vevey
(Šveicarija)

Ponui Weingartui, Šveicarijos Konsului
Kaunas

Pone Konsule,

Neturiu garbės Jūsų asmeniškai pažinoti, o Jūs manęs tuo labiau nepažįstate, tačiau be perstojo domitės mano kuklia asmenybe.

Šaltinis: Berno archyvas, Gabrys dossier. E. 2001 (D) 2-III/B 41.12 Lit (originalai prancūzų kalba, mašinosraščiai). Dėkojame A. Kryžanauskaitei už vertimą, o istorikui Romualdai Misiūnui už Berne padarytas šių dokumentų kopijas ir leidimą publikuoti.

Jau prieš daugelį metų man teko sužinoti, kad Jūs suteikėte netikslią ir nepalankią informaciją apie mane. Visai neseniai Jūs perdavėte visą pluoštą melagingų ir šmeižikiškų žinių apie mane Ciuriche gyvenančiam p. Bührle, kurį aš padaviau į teismą už garbę plėčiančių žinių skleidimą. Netiesa, kaip kad Jūs „informavote“ p. Bührle, kad aš buvau nušalintas iš mano užimamų vicekonsulo Koenigsberge pareigų po incidento dėl p. Smetonos statulos. Teisybė yra tokia, kad incidentas dėl šios statulos įvyko 1925 metais, o aš buvau paskirtas konsulu, o ne vicekonsulu vieneriais metais vėliau, tai yra 1926 metais, o atsistatydinau 1927-aisiais, nes nenorėjau bendradarbiauti su Voldemaru.

Dėl teismo proceso su Vold. [Voldemaru], Jūs taip pat davėte klaidingą informaciją. Jūs gerai žinote, kad už šmeižtus prieš mane 1925 metais pirmosios instancijos teisme Vold[emaras] buvo nuteistas 15 dienų kalėjimo, Apeliacinis teismas patvirtino nuosprendį, Kasacinis teismas sugražino bylą į Apeliacinį teismą, kuris išteisino Vold[emara] su sąlyga, kad jis paneigs savo šmeižtus, bet aš perdaviau šį reikalą Kasaciniam teismui.

Jūs netgi drįstate akiplėšiškai rašyti p. Bührle, kad aš net ne lietuvis, o kilęs iš Makedonijos, bei Jūs drįstate kartu p. Bührle tvirtinti, kad aš esu „landesfremdee Abenteurer“.

Žinokite, Pone, kad be mano veiklos, kuri prasidėjo prieš 35 metus, ir be daugelio kitų lietuvių patriotų, mano draugų pastangų Lietuvos valstybė, kurioje Jūs esate akredituotas, neegzistuos. Jūs jau gan ilgai gyvenate Kaune, kad galėtumėte geriau įvertinti lietuvių asmenybes bei pasisemti žinių apie jas ne tik iš jų politinių priešų arba iš tokių bulvarinių laikraštukų kaip *Diena* ar *Krivulė*. Taigi aš į Jus žiūriu, kaip į tokį pat šmeižiką, koks yra p. Bührle. Jei per 15 dienų Jūs nepaneigsite savo melo ir šmeižto mano atžvilgiu bei neatsiprašysite manęs, aš Jus paduosiu į teismą už šmeižikiškų žinių skleidimą.

Tai nereiškia, kad lygia greta nepadavęs Jūsų į teismą, aš nepradėsiu prieš Jus kitos veiklos, nes manau, kad toks asmuo, kuris sau leidžia elgtis be jokių skrupulų bei sąžinės, nėra vertas atstovauti šaliai, kuri teisėtai laikoma doriausia šalimi pasaulyje.

Su pagarba [parašas] Juozas Gabrys

* * *

1936 m. liepos 6 d.

La Chaux

Mont de Corsier

prie Vevey

Užsienio reikalų ministerija

1936.7.8 [parašas]

Jo Prakiltybei Ponui MOTTA,

Federaliniam Patarėjui,

Federalinio Politinio Departamento Direktoriui

Bernas

Pone Federalini Patarėjau,

Didžiausiam savo nustebimui neseniai sužinojau, kad rengiamasi man uždrausti gyventi Šveicarijoje. Už kokį nusikaltimą?

Atrodo, kad pagrindinis priekaištas man būtų mano nesutarimas su p. Weingartu, Šveicarijos konsulu Kaune (Lietuvoje). Teigiama, kad aš jam grasinau: grasinau kuo? kad aš skundžiuosi juo, nes jis pateikė informaciją, aiškiai man nepalankią ir klaidingą, kuri man padarė didelę moralinę ir materialinę žalą.

Argi aš būčiau baudžiamas už šias Šveicarijos konsulo Kaune padarytas ir man pakenkusias klaidas?

Jau 10 metų aš esu lietuviškų laikraščių korespondentas Tautų Sąjungoje Ženevoje, uždraudimas man gyventi Šveicarijoje nutrauktų mano žurnalistinę veiklą ir mane pažeistų moraliai ir materialiai. Aš būčiau priverstas savo skaitytojams pateikti paaiškinimą dėl savo žurnalistinės veiklos Ženevoje nutraukimo, tai galėtų pakenkti geriems Lietuvos ir Šveicarijos santykiams, o to aš norėčiau išvengti bet kokia kaina, kadangi Lietuvoje irgi gyvena labai daug šveicarų.

Be to, tai mane nuskurdintų, nes didelė dalis mano turto – per 200 000 frankų – yra investuota Šveicarijoje, aš ir mano žmona, kuri yra šveicarė, gimusi H. M. Desponds, mes turime valdą prie Vevey, Corsier apylinkėje, ir jei aš turėčiau ją likviduoti, kai man bus uždrausta gyventi šalyje, man tai padarytų didelius nuostolius.

Toks draudimas rimtai paliestų ne tik mane, bet visą mano šeimą: mano žmona turėtų išvykti kartu su manimi ir turėtų palikti savo 80-metę motiną, kuriai reikia jos globos.

Aš jau 30 metų pažįstu Jūsų nuostabią šalį ir įpratau ją laikyti

savo antrąją tėvyne; joje aš praleidau dalį savo studijų (Lozanos universitete), čia gyvenau per karą ir kartu su dabartiniu Lietuvos prezidentu p. Smetona darbavau si savo šalies nepriklausomybės labui. Būtent čia prieš 20 metų, Tautybių Kongrese Lozanoje, kuri aš organizavau 1916 metais, buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. (Priedai: 1, 2. Kongreso ataskaita ir „Į Lietuvos nepriklausomybę“.)

Su Šveicarija mane sieja daugybė šeimyninių (mano žmona šveicare) ir bičiulystės ryšių, todėl draudimas joje gyventi būtų labai skaudus man ir visiems mano draugams bei artimiesiems.

Žinodamas Jūsų bešališkumą ir gilų teisingumo jausmą, tvirtai tikiuosi, kad Jūs pašalinsite man grėšiantį draudimą gyventi šalyje, kuri ketina priimti mano atžvilgiu Jūsų bendradarbiai.

Su giliausia pagarba

J. Gabrys
Buvęs Lietuvos Konsulas
Lietuviškų laikraščių prie Tautų
Sąjungos korespondentas

PRIEDAI (atskiru laišku):

1. Tautybių kongreso ataskaita, Lozana, 1916.
2. Į Lietuvos nepriklausomybę.
3. Pelissier: Gabrys, jo vaidmuo Lietuvos tautiniame atgimime bei jo politinė veikla.

* * *

B. 21.223. 1. – KO.

Bernas, 1936 liepos 11d.

Pone Konsule,

Turime garbės Jums pranešti, kad p. **Gabrys-Paršaitis** neseniai kreipėsi į mūsų Departamentą prašydamas mūsų užtarimo, kai sužinojo, kad keliamas klausimas apie uždraudimą jam gyventi ateityje Šveicarijoje. Pasiteiravus sužinota, kad iš tikrųjų Vaud kantono policija, būdama nepalanki Gabrio atžvilgiu, kuris esąs gan nemaloni ir šiek tiek įtartina asmenybė, numačiusi jį iškeldinti iš šalies, nors toks sprendimas lig šiol dar nėra priimtas.

Atsižvelgiant į tai, kaip šis lietuvis išėvis pasielgė mūsų buvusio konsulo p. Weingarto atžvilgiu, mes nešame ypatingai suinteresuoti stengtis užtarti p. Gabrį. Tačiau mes nežinome, ar pastarojo iškeldinimas iš šalies galėtų pakenkti mūsų interesams Lietuvoje ir tuo pačiu Jūsų Konsulatui. Ar savo šalyje p. Gabrys vis dar naudo-

jasi pakankamu pasitikėjimu, kad galėtų mus priversti skaitytis su tuo, kas buvo išsakyta? Mes būsime Jums dėkingi už Jūsų nuomonę šiuo klausimu ir patariame imtis ypač didelio atsargumo tiriant šį reikalą.

Su didžiausia pagarba

Užsienio reikalų skyriaus
Viršininkas
Parašas: Frölicher

Šveicarijos Konsulatui,
Kaunas

* * *

B. 21.223. 1. – LR

11. JAN. 37 KI.

Šių metų gruodžio 7 dieną Lietuvos Generalinis konsulas Ciuriche užklausė Federalinį Politinį Departamentą norėdamas Lietuvos valdžios prašymu sužinoti priežastis, kuriomis buvo motyvuojamas išėivio lietuvio Juozo Gabrio-Paršaičio iškeldinimas iš šalies.

Atsakydamas į Generalinio konsulato laišką, Politinis Departamentas turi garbės pranešti Lietuvos diplomatinei atstovybei, kad buvo priimtas nutarimas ne dėl iškeldinimo iš šalies tikraja šio žodžio prasme, bet dėl draudimo įvažiuoti į Šveicariją.

Kadangi šis reikalas, be kitko, tapo objektu naujos instrukcijos, kurią patvirtino atitinkamos valdžios institucijos, Politinis Departamentas mano privalęs kuri laiką negrįžti prie Lietuvos Generalinio konsulato laiško objekto.

Šia proga Departamentas reiškia savo giliausią pagarbą Lietuvos diplomatinei atstovybei.

Bernas, 1937* gruodžio 9 d.

Lietuvos Diplomatinei
atstovybei,
Berlynas

* Skaitmuo 7 perbrauktas ranka ir virš jo ranka įrašytas skaitmuo 6 (*vert. past.*).

* * *

Bernas, 1942 m. gegužės 29 d.
 Policijos užsieniečių reikalams
 kantono valdybai,
Lozana

Nr. E 771818 Zu
 Skaičiau [parašas]

P.W... [?]

Ponai,

Šis ponas
 maždaug
 prieš dešimt
 metų gana
 blogai elgėsi!
 V.30 [parašas]
 P. Rezzonico
 2/6 W

Atsakydami į Jūsų pakartotinę 1942 m. balandžio 29 d. raštą dėl p. Petro-Juozo **Gabrio**, gimusio 1880 metais, lietuvių, gyvenančio La Chaux, Mont de Corsier, prie Vevey, turime garbės Jums pranešti, kad atsižvelgdami į tai, jog minėtasis asmuo iki šiol neparodė ypatingo stropumo atsakydamas į Solidarumo stiprinimo biuro laiškus, mes esame linkę palaukti, kol šis reikalas bus galutinai užbaigtas prieš nustatant sąlygas, taikomas užsienio piliečiams.

1942 m. kovo 5 d. p. Gabrio klausimą perdavėme Federalinei Prokuratūrai, kuri mums atsakė to pat mėnesio 20 d., kad ji neprieštarauja, jog Gabriui ir jo žmonai būtų duotas leidimas pratęsti išvykimo iš Šveicarijos terminą, tačiau jiems turi būti taikomos Jūsų paskirtos užsienio piliečių tolerancijos sąlygos (žiūr. Jūsų laišką, datuotą 1940 m. balandžio 3 d.), o policija turi garantuoti reikiamas kontrolės priemones.

Pažymime, kad užsienio piliečiams taikomų tolerancijos sąlygų, kurias Jūs numatėte sutuoktiniams Gabriams, 2-sis punktas numato, kad jiems draudžiama užsiimti bet kokia politine veikla bei priimti namuose politinius pabėgėlius, be to, pagal šį punktą p. Petruui [Juozui] Gabriui nėra leidžiama spausdinti savo memuarų nepateikus jų Vaud kantono Justicijos ir Policijos Departamentui. Kadangi mes turime reikalą su rašytoju, kuris anksčiau yra buvęs politikas, o dėlto juo jau labai domėjosi Šveicarijos valdžios organai, prašome neleisti jam spausdinti savo memuarų, kol jis jų nepateiks Jūsų Departamentui be mūsų specialaus sutikimo. Iš tiesų, mes turime tokiomis atvejais konsultuotis su Armijos vadovybės radijo ir spaudos valdyba,

su Federaline Prokuratūra ir Federalinio Politinio Departamento užsienio reikalų skyriumi. Norėdami išvengti nesusipratimo, prašome nedelsiant pranešti p. Gabriui, kad negavęs specialaus leidimo iš mūsų jis neturi jokios teisės bendradarbiauti laikraščiuose, žurnaluose ir kituose šveicariškuose arba užsienietiškuose leidiniuose, taip pat publikuoti Šveicarijoje arba užsienyje bet kokius darbus. Tikimės greitai vėl sugrįžti prie Jūsų pasiūlymo pratęsti išvykimo iš Šveicarijos terminą.

Su pagarba

Federalinė policija užsieniečių
reikalams
Emigrantų biuras
Pasirašo: Zurbrügg

Kopija perduodama susipažinti:

Armijos Generalinio štabo radijo ir spaudos valdybai,

Lauko paštas

Federalinio politinio departamento užsienio reikalų skyriui,

Bernas

Federalinei prokuratūrai, **Bernas**, į Co. 10.15.